Po konserwacji
Zbiory zabytkowe w Zamku w Rogowie Opolskim

Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Opolu
Opole 2019

PRINCIPATVS
SILESIAE
OPPOLIENSIS
exactissima Tabula geographica, sistens
CIRCVLOS OPPOLIENSEM, OBER-GLOGAV, GROS
STREHLIZ, COSEL, TOST, ROSENBERG,
FALCKENBERG & LVBLENIZ.
a I. W. Wieland, Locumtenente Caesareo accurate delineata, et
Sumptibus Principum ac Ord. Silesiae AOR. MDCCXXXVI.
reducta et excusa Norimbergae
ab Homannianis Haeredibus,
Cum Spec. S. Caes. Rae. Mtis Privilegio.
Characterum Explicatio
PRINCIPATVS
OPPOLIENSIS
CIRCULUS
ROSENBERG
OPPOLIENSIS
LUBLINITZ
FALCKENBERG
MEGA STRELIZ
SUPERIORIS
GLOGOVIA
NEOSTADIENSIS
KOSLIENSIS
TOSTIENSIS
DYNASTIA
BYTHOMIENSIS
GRYFWICENSIS
Mill. Silesiaca 1500 Port. vel 250 Lith. Sil. ultra se habente ad Pol. Par. 18333 ad 2440
Milliaria German. comun. 25 in Grad in Grad computata 57060 Hexap. Par.
Longitudines numerantur ab insulis Fortunatis, quod 20 gradibus Parisiis versus occidentem distat.
MERIDIES
SEPTENTRIO

Po konserwacji
Zbiory zabytkowe w Zamku w Rogowie Opolskim

Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Opolu
Opole 2019

Tekst informatora i redakcja
Mirosława Koćwin

Opracowanie graficzne
Damian Drzazga

Zdjęcia zbiorów zabytkowych
wykonał Damian Kwiecień
Gorek Restauro

ZAMEK
W ROGOWIE OPOLSKIM

Na podstawie stylu, układu muru i wiązań ścian Zamku, w przybliżeniu można określić kiedy i w jakim zakresie dokonywano przebudów bryły budynku. Wykonany w 1757 r. przez F. B. Wernera widok Zamku przedstawia go od strony północno-zachodniej. Na rycinie nie ma śladu: skrzydła północnego, płynącej po zachodniej stronie Odry, mostu prowadzącego do zamku. Zamek jest posadowiony na wysokim fundamencie na wzgórzu. Wokół są zabudowania folwarczne, ustawione w czworobok (w lewym dolnym rogu widać kuźnię). Na podwórzu znajduje się sadzawka pełniąca rolę poidła dla zwierząt i zbiornika przeciwpożarowego. Przy zamku i po stronie wschodniej widoczny jest sad, o którym wspomina dokument z 1723 roku.

Zamek, widok od strony północno-zachodniej wg. F. B. Wernera

Do najstarszego skrzydła wschodniego, pochodzącego z XIV wieku, najpierw dobudowano wieżę zachodnią. W pierwszej połowie XVI wieku powstał parter skrzydła południowego. W wyniku następnej rozbudowy skrzydło to wydłużono i podwyższono o jedno piętro. W skrzydle wschodnim zmieniono strop drewniany na łukowy. Z końcem XVIII wieku powstało klasycystyczne skrzydło północne. Dobudowano wieżę wschodnią i krenelaż na wieży zachodniej. Przebudowano szczyty starszych skrzydeł, dodano wzmacniające skarpy przy wieżach (obecnie nie istnieją). Od północy wybudowano nowy dziedziniec i kamienny most.

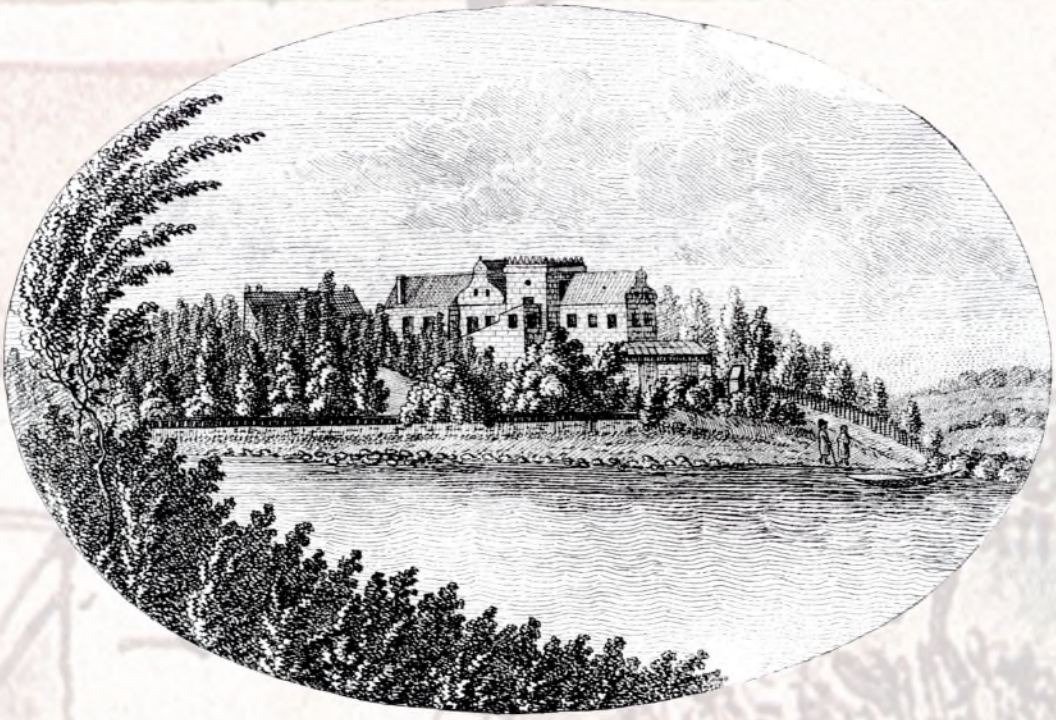

Widok zamku od strony zachodniej, F. Endler

Na grafice z 1800 roku, wykonanej przez F. Endlera, widoczny jest Zamek od strony zachodniej. Istniało już skrzydło północne budowli, a od zachodniej strony zamku płynęła Odra. Trudno powiedzieć, kiedy powstały piętrowe krużganki, chyba jednak nie wcześniej niż w XVIII wieku. Około 1870 roku zamurowano arkady na parterze, a na piętrze w ich miejsce wstawiono okna. Powstało, funkcjonujące do dziś, wejście w wieży zachodniej. Ściany zamku pokryto tynkami z rustyką i boniowaniem. Do wieży wschodniej dobudowano renesansowy portal umożliwiający wejście do wieży, a stamtąd na parter i piętro. W latach dwudziestych XX wieku powstał dziedziniec od południa oraz mury oporowe i schody lustrzane. Już podczas II wojny światowej w zamku nie było zabytkowych mebli, a pokoje zamieszkiwała młodzież z HJ z Berlina. Po wojnie majątek upaństwowiono, a w zamku zorganizowano przedszkole dla dzieci pracowników miejscowego PGR-u. Później w budynku znajdował się spichlerz zbożowy. Zamek popadał w ruinę, a z wnętrza już dawno nic nie pozostało, rozebrano też piece i pieco-kominki. Niestety, nie dysponujemy zdjęciami wnętrz zamkowych ani sprzed wojny, ani z okresu powojennego. Zdjęcia z 1945 roku pokazują Zamek już bez okien, a na fotografiach z końca lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku widzimy częściową ruinę. W takim stanie w 1965 roku Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Opolu przejęła obiekt, który poddany został niezbędnym pracom mającym przywrócić mu kształt zamku renesansowo-klasycystycznego.

Widok na Zamek od strony południowej
R. Weber, Schlesische Schlösser, t. I, Breslau 1910

Dokumentacja fotograficzna z 1968 r., fot. W. Garkuszenko

Dokumentacja fotograficzna z 1968 r., fot. W. Garkuszenko

Dokumentacja fotograficzna z 1968 r., fot. W. Garkuszenko

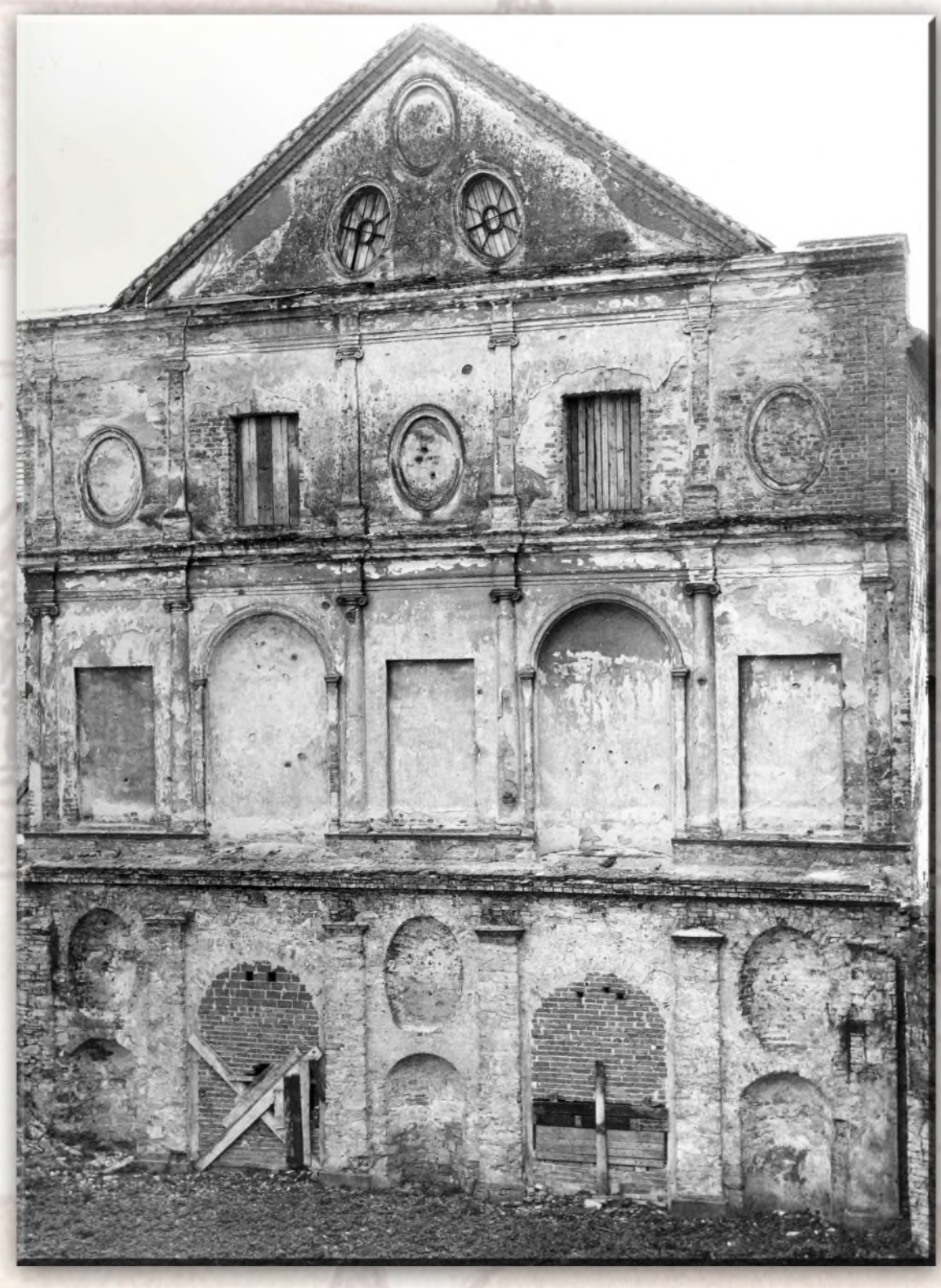

Dokumentacja fotograficzna z 1968 r., fot. W. Garkuszenko

Dokumentacja fotograficzna z 1968 r., fot. W. Garkuszenko

Widok na Zamek od strony północno-zachodniej z 2015 r., fot. Andrzej Nowak

Zamek został odrestaurowany i od 1976 roku jest użytkowany przez Bibliotekę. Odwiedzający go, na parterze, w najstarszej części Zamku mogą zobaczyć wystawę starej książki, w salach konferencyjnych obejrzeć film o historii Zamku oraz gromadzonych w nim zbiorach zabytkowych, a także posiedzieć w sali kominkowej. Obiekt jest miejscem spotkań środowisk twórczych oraz studentów zainteresowanych historią Zamku oraz zbiorami Biblioteki. Salę kominkową udostępnia się nie tylko na spotkania o charakterze naukowym. Mieszkańcy, nie tylko Rogowa, chętnie organizują w niej rodzinne uroczystości. Zamek pełni też funkcję turystyczną. Odwiedzają go turyści z całej Europy, mając do dyspozycji bazę hotelową i gwarantowaną rekreację w zabytkowym parku.

Tak Zamek, jak i cały Zespół Zamkowo-Parkowy jest zadbany. Cyklicznie przeprowadza się remonty, dzięki którym obiekt pięknieje. W 2005 roku w Zamku oraz w "Domu pod kogutem", pełniącym funkcję bazy hotelowej, wymieniono okna, zmodyfikowano system ogrzewania, wyremontowano pomieszczenia.

Renesansowo-klasycystyczny Zamek i neogotycki "Dom pod kogutem" zlokalizowane są w pięknym parku, utrzymanym w stylu angielskim. Idąc wzdłuż murów, można podziwiać zdobiące je detale architektoniczne. Od strony wschodniej w ogrodzeniu portal, którego tympanon zdobią płaskorzeźby przedstawiające ptactwo domowe, lawabo na schodach ogrodowych, a także, na murze oporowym na południe od Zamku, grupy neobarokowe: "Trzech wojowników" oraz "Dwóch myśliwych z upolowanym odyńcem".

Dziedziniec Zamku z 2015 r., fot. Andrzej Nowak

Do spacerów po zadbanych alejkach zachęca szum starych drzew, wśród których dominują dęby, miłorząb japoński, tulipanowiec, platan. W parku można usłyszeć śpiew ptaków, zobaczyć wiewiórki, a także spotkać sarny często podchodzące pod sam Zamek. W parku jest również glorieta - altana ogrodowa na planie koła z siedmioma kolumnami przykrytymi kopułkowym daszkiem oraz fragmenty po drugiej altanie w postaci czterech słupów, niegdyś podtrzymujących łamany, namiotowy daszek.

W parku, na wzgórzu porośniętym czosnkiem niedźwiedzim, zawilcami gajowymi i ziarnopłonem wiosennym znajduje się, wybudowany w XIX wieku Grobowiec, którego remont przeprowadzono w 2010 roku po to, aby po kilkudziesięciu latach w krypcie mogły ponownie spocząć doczesne szczątki przedwojennych właścicieli Rogowa - Haugwitzów. W latach 2017-2019, dzięki środkom unijnym i przy wsparciu z budżetu Województwa Opolskiego, przeprowadzono remont elewacji i odwodnienie terenu wokół Zamku w Rogowie Opolskim. To właśnie w tym zamku, będącym obiektem kultury, przechowywane są i udostępniane badaczom zbiory zabytkowe, zaliczane do najcenniejszych kolekcji regionu.

Zamek w Rogowie Opolskim - stan obecny, fot. Damian Drzazga

Zamek w Rogowie Opolskim - stan obecny, fot. Damian Drzazga

WŁAŚCICIELE ZAMKU

26.09.1502 r., Dokument pergaminowy dotyczący rozdzielenia gruntów rogowskich od gruntów miejskich Krapkowic

Pierwsi właściciele Rogowa *Cunado de Rogow i Wernconus de Rogau* wymienieni zostali jako świadkowie w XIV-wiecznych dokumentach książęcych. W 1393 roku za kwotę 650 grzywien czeskich Herfert von Pause (Herbord Panse) z rodu Fuellstein sprzedał Rogów braciom Janowi i Adamowi Beesom, a dokument potwierdzający ten fakt został wystawiony w kancelarii książąt opolskich Jana Kropidły i Bolka IV. W akcie kupna-sprzedaży wymieniony został *dom w Rogowie łącznie z przyległą wsią i Dąbrówką, jak również Podzielkowicami*. Beesowie z Rogowa wielokrotnie piastowali urząd pisarza w książęcych kancelariach na dworach Piastów Śląskich. Z racji wykonywanych obowiązków należeli do ludzi majętnych, co znajduje odzwierciedlenie w dokumentach będących typowymi aktami kupna-sprzedaży. Ostatnimi właścicielami Rogowa z rodu Beesów byli bracia: Adam, Jan i Mikołaj. Własność swoją sprzedali najprawdopodobniej przed 1490 rokiem, bowiem już w dokumentach z następnego roku pojawiają się nowi właściciele. W 1491 roku wzmiankowany jest Jan Rohowsky (Rogojski) jako świadek na dokumencie wydanym w Opolu w kancelarii książąt Mikołaja i Jana.

Z 26.09.1502 r. pochodzi spisany po czesku, w kancelarii księcia opolskiego Jana, dokument pergaminowy dotyczący rozdzielenia gruntów rogowskich od gruntów miejskich Krapkowic. Komisja książęca wytyczyła granicę między włościami Jana Rogojskiego z Rogowa a terenami należącymi do Krapkowic. Komisja książęca wytyczyła granicę między włościami Jana Rogojskiego z Rogowa a terenami należącymi do Krapkowic. Jan Rogojski występuje też w 1533 roku jako świadek w sporze granicznym pomiędzy Krapkowicami a Steblowem.

W 1596 roku Stefan Rogojski spisał testament, w którym spadkobierczynią swych dóbr w Rogowie i Dąbrówce (przynależnej części po bracie Balcerze) uczynił żonę Ewę Wrbską. W 1612 roku ów zapis uzupełniono kodycylem, że Rogów na zawsze pozostanie własnością Wrbskich. W 1747 r. zmarł Jerzy Wacław z Wrbskich, a Rogów odziedziczyła jego żona Joanna Elżbieta z domu Guretzky. Nowa właścicielka w tym samym roku przekazała majątek w trzyletnią dzierżawę staroście opolskiemu Erdmanowi Gustawowi von Wallspeck ze Sławic.

W 1757 roku w wyniku licytacji dobra rogowskie trafiły w ręce Heinricha Adolfa Rederna (1729-1759), prezydenta Departamentu Sprawiedliwości Górnego Śląska.

Po śmierci Rederna jego żona po kilku latach sprzedała majątek, który wraz z Krapkowicami za 118.000 talarów w roku 1765 kupił Karol Wilhelm von Haugwitz (1704-1786). Zakupione dobra przejął cztery lata później, w 1769 roku. Z majątków tych oraz posiadanych wcześniej Żywocic, Straduni, Górażdży i Żużeli utworzył majorat. Pierwszą żoną Karola Wilhelma von Haugwitza była Helena Małgorzata. Mieli sześcioro dzieci, niestety wszystkie zmarły. Z drugą żoną – Joanną Sybillą z domu Marwitz miał dziesięcioro dzieci, z tego przeżyło dwóch synów: Heinrich Christian Kurt (1752-1832), Jan Fryderyk Wilhelm (1757-1786) oraz dwie córki.

Heinrich Christian Kurt von Haugwitz (1752-1832) studiował prawo na uniwersytetach w Halle i Getyndze, gdzie zaprzyjaźnił się z braćmi Christianem i Friedrichem Leopoldem Stolbergami. Znał również Goethego i wiele innych znaczących postaci z kręgu kulturalnej i politycznej europejskiej elity. Kurt von Haugwitz był ministrem spraw zagranicznych rządu pruskiego i mediatorem w okresie napoleońskim, a także wysoko postawioną postacią w hierarchii masonerii pruskiej.

Korespondencja od księcia Hesji Karola

Jego syn Paul (1791-1856), po studiach prawniczych w Heidelbergu rozpoczął karierę wojskową. Następnie jako major, pozostający w rezerwie, w 1838 roku objął funkcję starosty opolskiego. Zachowana korespondencja, której adresatem był Paul von Haugwitz, świadczy o rozległych kontaktach, jakie utrzymywał z politykami i ludźmi pióra z całej Europy. Osobiście odwiedzał, a później prowadził korespondencję z Friedrichem Stolbergiem - poetą niemieckim, tłumaczem antycznych pisarzy greckich. Paul prowadził również korespondencję z Georgem Byronem – angielskim poetą okresu romantyzmu. Od niego otrzymał, wysłany z Wenecji 6 maja 1817 r., list odwołujący wcześniej zapowiedziane spotkanie. Paul von Haugwitz sam też tworzył; bardzo znany jest jego wiersz pod tytułem *Rezygnacja*, do którego melodię skomponował Beethoven. Ponadto dokonywał udanych tłumaczeń utworów z języków włoskiego i francuskiego.

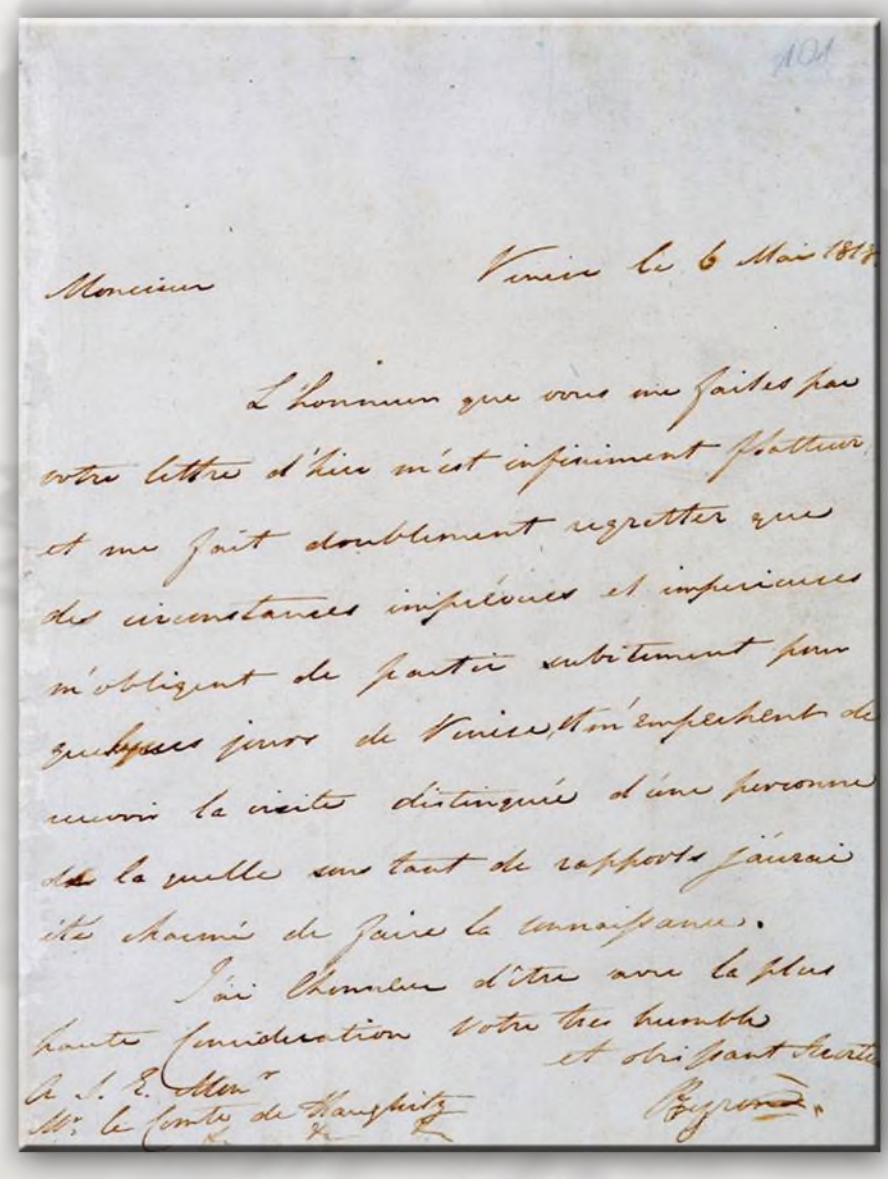
101

Monsieur Venise le 6 Mai 1817

L'honneur que vous me faites par votre lettre d'hier m'est infiniment flatteur, et me fait doublement regretter que des circonstances imprévues et impérieuses m'obligent de partir subitement pour quelques jours de Venise, et m'empêchent de recevoir la visite distinguée d'une personne de la quelle sur tant de rapports j'aurais été charmé de faire la connaissance.

J'ai l'honneur d'être avec la plus haute considération votre très humble et obéissant serviteur

A S. E. Mr. le Comte de Haugwitz

Byron

List od Byrona z 06.05.1817 r.

Piąty a zarazem ostatni właściciel majoratu Heinrich Bernhard (1844-1932) studiował prawo w Bonn, gdzie wstąpił do Korpusu Pruskiego. W kampanii wojennej przeciw Austrii w 1866 r. uczestniczył jako zastępca wachmistrza pułku. Podczas wojny awansował na oficera. W 1869 r. Heinrich wyruszył ze swoim pułkiem na kampanię wojenną przeciw Francji, by uczestniczyć w bitwach pod Beaumont, Sedanem i nad Loarą. Za zasługi odznaczony został krzyżem żelaznym. Od 1879 roku, po odejściu z wojska, przebywał kilka lat we Włoszech, gdzie poświęcił się studiom malarskim. W 1885 r. przejął od swojego ojca administrowanie majątkami duńskimi.

Heinrich von Haugwitz z żoną Fredine

Heinrich von Haugwitz przed Zamkiem w Rogowie

Trzy lata później, po śmierci ojca, przypadł mu także Majorat Krapkowicko-Rogowski. Dzięki odpowiedniemu zarządzaniu znacznie powiększył dochody z majątków. Szczególnie skupił się na organizacji prac w Górażdżach i budowie w 1903 roku fabryki tektury w Krapkowicach.

W 1924 r. z okazji swoich 80. urodzin hrabia Haugwitz poczynił liczne darowizny i fundacje; w tym podarował miastu zamkowy browar, a dla ewangelickiej gminy kościelnej utworzył dom starców pod nazwą *Graf Haugwitz'sche Stiftung*. Wielu obdarowanych długo pamiętało hojność starego hrabiego. Dali temu wyraz, uczestnicząc też w ostatniej drodze Heinricha Haugwitza.

Po śmierci hrabiego majątek odziedziczyła duńska linia rodu. Po II wojnie światowej majątek upaństwowiono. W 1965 roku Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Opolu przejęła obiekt.

Heinrich von Haugwitz w towarzystwie przyjaciół i współpracowników

Haugwitzowie, jako ludzie wykształceni, światli i sprawujący wysokie urzędy w państwie, gromadzili książki. Niestety, nie możemy kolejnym Haugwitzom przypisać konkretnych tytułów, które znajdowały się w ich bibliotekach. Z pewnością jednak możemy opisać księgozbiór ostatniego Haugwitza dzięki opracowaniu autorstwa dra Johannesa Hübnera wydanemu w 1916 roku we wrocławskiej oficynie Kornów. *Schlossbibliothek Krappitz* to forma katalogu, w którym znalazły się również tytuły książek przechowywanych przez hrabiego Heinricha w Rogowie. Wśród nich były encyklopedie, książki teologiczne, językoznawcze i słowniki, a także opracowania z dziedziny sztuki, genealogii, geografii, filozofii, matematyki i prawa. Książki były sygnowane okrągłą pieczęcią majoratu Haugwitzów z napisem w otoku *Grafl. Haugwitzsches Majorat Krappitz-Rogau.*

Pieczęć Majoratu Krapkowicko-Rogowskiego sygnująca księgozbiór Haugwitzów

ZBIORY PO KONSERWACJI

Po śmierci ostatniego Haugwitza biblioteka uległa rozproszeniu, a Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Opolu przejęła w 1965 r. Zamek jako ruinę, pozbawioną wyposażenia. Po remoncie w 1976 r. do Zamku przewieziono z Opola zbiory zabytkowe: starodruki, rękopisy, zabytkową grafikę i kartografię. W Zamku w Rogowie zbiory są przechowywane, opracowywane i sukcesywnie wzbogacane o pozycje nabywane drogą zakupu na aukcjach i od prywatnych właścicieli. Są to cenne, często unikatowe zbiory, a wśród nich kilka książek, należących niegdyś do biblioteki zamkowej Haugwitzów. Są one sygnowane wspomnianą niebieską pieczęcią, którą odnajdujemy w tomach XXXV i XXXVIII *Oekonomisch-technologisch Encyklopädie* autorstwa D. J. G. Krünitza (Berlin 1785-1786), w powieści szkockiego pisarza Tobiasa George'a Smolletta *The adventures of peregrine Pickle* (Londyn 1758), czy też w *Insignium teoria seu Operis Heraldici* Philippe'a Jacques'a Spenera (Frankfurt 1717). W tym ostatnim dziele, oprócz pieczęci wskazującej na proweniencję, występuje też ręcznie naniesiona sygnatura 839. Spener, Philipp Jakob (1635-1705) był niemieckim luterańskim teologiem, filozofem, historykiem, jednym z najbardziej znanych przedstawicieli pietyzmu, a jednocześnie prekursorem naukowej heraldyki, co znalazło odzwierciedlenie w podręczniku *Insignium teoria seu Operis Heraldici*.

Spener, Philipp Jakob - Insignium Theoria Seu Operis Heraldici. Pars Generalis, Quae Circa Insignia, Horum Originem, Scuta Eorumque Partitiones, Metalla, Colores, Figuras, Galeas, Apices, Alisque Scutorum Appendices Et Consectaria Studioso Historiarum, Francofurti ad Moenum: Ex Officina Zunneriana: Apud Johannes Adamum Jungium; Giessæ: Typis Johannis Mulleri, 1717

Przechowywane w Zamku w Rogowie Opolskim zbiory zabytkowe są przedmiotem dumy dla ich właściciela, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu. Jednocześnie jednak posiadanie cennych bibliotecznych skarbów jest ogromnym zobowiązaniem i obciążeniem, wymaga bowiem od biblioteki olbrzymich starań i dbałości o ich właściwą ochronę i konserwację. Opolska książnica od wielu lat pozyskuje fundusze na konserwację zbiorów zabytkowych, tych najcenniejszych i tych najbardziej zniszczonych.

Zbiory przed konserwacją

Karty zdeformowane, wysunięte z bloku, zabrudzone, szczególnie w narożnikach i na krawędziach, często z uszkodzeniami mechanicznymi, nieudolnie podklejone łatami, ze śladami kapiącego wosku i z korytarzykami wydrążonymi przez owady. Okładki oderwane od bloku książki, deski zdeformowane, skórzane oprawy mocno zabrudzone, łatane w grzbiecie, ze ściągniętą skórą, z licznymi i rozległymi spękaniami wokół krawędzi i narożników, częściowo zachowane okucia i klamry zapinające... To dawny stan ksiąg, które po konserwacji, przez kolejne stulecia nadal będą żyć...

W latach 2017-2019 zrealizowano, w ramach projektu "*Konserwacja zabytkowego zbioru Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu oraz renowacja murów zewnętrznych Zamku w Zespole Zamkowo-Parkowym w Rogowie Opolskim wraz z odprowadzeniem wód deszczowych*", zadanie ***Konserwacja z digitalizacją starodruków, rękopisów, grafik i kartografii Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu***. Konserwacji poddanych zostało 88 starodruków, 15 rękopisów, 50 grafik, a także atlas kartograficzny.

Winieta ze starej biblioteki

Starodruki opuszczały drukarnie w formie arkuszy drukarskich, a oprawiane były w introligatorniach. Ich oprawy składały się z deski (dębowej, bukowej) obleczonej skórą (cielęcą, świńską lub koźlęcą, brązową lub białą), którą zdobiono ślepymi tłokami, czasami okuciami. W późniejszym okresie deski bywały zastępowane tekturą albo fragmentami innych druków, czy też rękopisów. Skórę natomiast często zastępował pergamin. Ta oszczędność, dzięki której nie pozbywano się zniszczonych rękopisów i zadrukowanych kart papieru, a wykorzystywano je wtórnie przy oprawie nowych dzieł, przyczyniła się do zachowania śladów działalności twórców ksiąg i ich właścicieli. O właścicielach dzieł świadczą też utrwalone na wyklejkach i kartach zapiski proweniencyjne oraz komentarze odnoszące się do samego tekstu. Odnajdywane są również inne „skarby", jak np. zasuszone rośliny. Nierzadko księgi noszą ślady zabiegów, które można uznać za próby konserwatorskie. Są to różnego rodzaju uzupełnienia - zniszczonych kart i tekstów - poprzez wklejanie łat papieru i pergaminu, często wręcz całych stron, przepisanych ręcznie. Nic więc dziwnego, że w obrębie całej książki czasami znajdują się papiery pochodzące z różnych papierni, o czym świadczą filigrany. Te znaki wodne identyfikują papiernię, pozwalając w niektórych przypadkach na bardzo dokładne określenie daty produkcji papieru, a tym samym ustalenie kiedy dokonano uzupełnień w księdze. Dawni „konserwatorzy" naprawiali też oprawy, reperując je częściowo, bądź też wymieniając na nowe.

Do zasygnalizowanych kwestii muszą odnieść się współcześni konserwatorzy, którzy ponoszą wielką odpowiedzialność za powierzone im do konserwacji zbiory starodruków. Konserwacja jest przecież zawsze kwestią wyboru, umiejętnością znalezienia równowagi pomiędzy zabytkową substancją dzieła a ingerencją konserwatora tak, aby indywidualny charakter obiektu pozostał niezmieniony.

Do każdego starodruku ustalany jest szczegółowy program prac konserwatorskich. Poniżej ogólnie przedstawiamy czynności, które konserwatorzy wykonują podczas przywracania starodrukom ich wartości estetycznych i użytkowych:

* Wykonanie dokumentacji fotograficznej i opisowej stanu obiektu przed konserwacją.
* Pobranie próbek do badań mikrobiologicznych.
* Ewentualna dezynfekcja.
* Badanie pH papieru.
* Wykonanie prób odpornościowych środków piśmienniczych.
* Rozłożenie bloku na składki.
* Oczyszczenie mechaniczne kart.
* Kąpiele wodne (próby usuwania zacieków).
* Badanie pH po kąpielach.
* Zaklejenie strukturalne.
* Sklejenie przedarć i uzupełnienie ubytków.
* Nawilżenie i prasowanie kart.
* Mikrofilmowanie i skanowanie.
* Uszycie bloku.
* Oczyszczenie skóry oprawy.
* Oczyszczenie, odkwaszenie, sklejenie, prostowanie tektur okładek, ewentualnie naprawa desek okładki.
* Naprawa lub wykonanie nowych kapitałek.
* Uzupełnienie ubytków skóry.
* Osadzenie bloku w oprawie.
* Uzupełnienie dokumentacji fotograficznej i opisowej po konserwacji.

Konserwacji poddanych zostało 88 starodruków:
20 z XVI wieku, 26 z wieku XVII oraz 42 z XVIII stulecia.
Wśród nich są 32 polonika oraz 10 starodruków zaliczanych do silesiaków.

Na szczególną uwagę zasługują dzieła z kręgu antyku i renesansu wydane w XVI stuleciu. **Cycerona** *Philosophiae totius, ac facum diae Principis, de Officiis, Amicitia, Senectute et Paradoxis,* wydana w Paryżu w 1509 r. - w mniszej oprawie, z sygnetem drukarza, z licznymi proweniencjami, a także marginaliami.

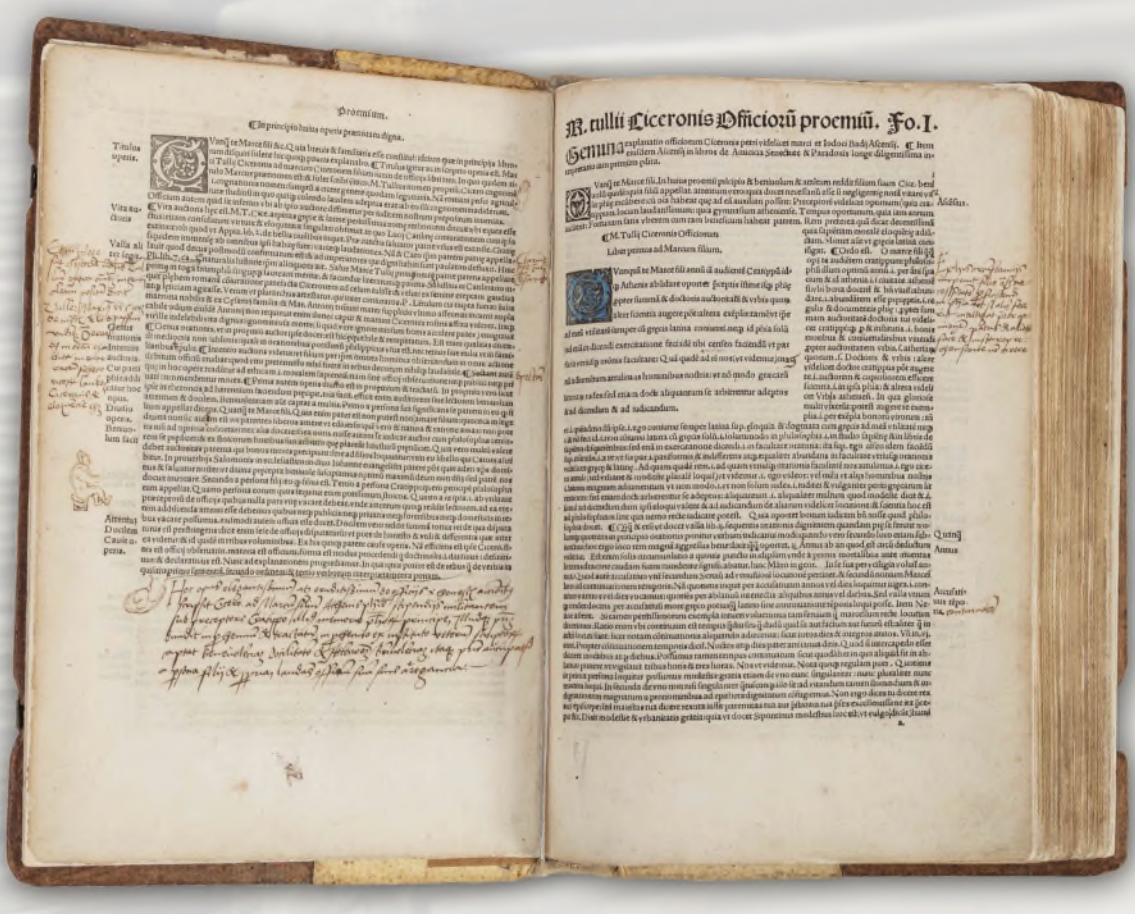

Philosophiae totius, ac facum diae Principis, de Officiis, Amicitia, Senectute et Paradoxis

Marcus Tullius Cicero (106-43 p.n.e.) największy mówca rzymski, dialektyk, retoryk, filozof i polityk w Senacie Rzymskim, zwolennik idei republikańskich. Był autorem licznych dzieł dotyczących teorii wymowy. Spuścizna Cycerona to około 860 listów, które są świetnym źródłem do poznania tak środowiska mówcy, jak i osobowości samego Arpinaty.

Cyceron tworzył dzieła filozoficzne, które mają przeważnie formę dialogu. Cyceron miał ambicje stworzenia w swoich pismach filozoficznych odpowiedników dzieł greckich, a wzorem dla niego były prace myślicieli greckich, które przeszczepiał na grunt rzymski.

Cyceron wykształcił klasyczną prozę artystyczną, stworzył łacińską terminologię filozoficzną.

Marci Tullii Ciceronis, philosophiae totius, ac facum diae Principis, de Officiis, Amicitia, Senectute et Paradoxis, illustria monimenta; Cum diligentissima Iodoci Badii Ascensii textus explanatione. Nec non elegantissimis consummatissimisque Petri Marci commentariis. Praeterea Francisci Maturantii Perusini, non modo de perfecti Oratoris, sed etiam philosophi perquam excellentes in eiusdem Ciceronis Paradoxis commentarii, quod Scriptorum nullus perfecto ad haec usque tempora fretus suis viribus ausus est enucleare. Deinde tabula fideliter impressa, et [ut verius loquar] aucta, ad amussimque mille locis imprimis castigata. Demum plurimorum epistolae, et praecipue Andreae Alsini Galhacensis ad suum Praeceptorem Nicolaum Cappusotum, huiusce aetatis omnium Philosophorum et Oratorum apud Parrisiios eminentissimum epistola inspicienti patebit, Parrhisiis: apud Poncetum Le Preux, 1509

W 1532 r. w Kolonii wydano *Evangelistarium* **Marcusa Marullusa** (1450-1524), żyjącego w Splicie prawnika, sędziego, poety dalmatyńskiego renesansu, który sławę osiągnął dzięki swoim dziełom łacińskim, przetłumaczonym na wiele języków europejskich i drukowanym w XVI i XVII wieku. *Evangelistarium* to traktat na temat zasad etycznych. Tytuł dzieła umieszczono w ozdobnej ramie drzeworytowej o motywach architektoniczno-figuralnych. Księgę oprawiono w brązową skórę ozdobioną ślepymi tłoczeniami; w części centralnej umieszczono podpisane wizerunki wraz z atrybutami Apollina oraz trzech muz - Calliope, Thalii i Euterpe. Po bokach i u dołu znajduje się bordiura z wkomponowanymi w tonda przedstawieniami portretowymi i naprzemiennie tarczami herbowymi.

Na tylnej okładzinie w części centralnej przedstawiono Ewangelistów, a dookoła wytłoczono powtarzające się przedstawienia Apollina i czterech muz: Euterpe, Terpsichore, Calliope i Thalii.

Marullus Marcus - Evangelistarium M. Maruli Spalaten. opus vere eva[n]gelicum, sub fidei, spei & charitatis titulis in septem libros partitum...
Coloniae: Apud Heronem Alopecium : aere & impensa Godefridi Hittorpij, 1532

Wydane w Kolonii w 1537 r. *Opus de Conscribentis*, **Erazma z Rotterdamu** (1466-1536) - niderlandzkiego pedagoga, filozofa, jednego z najwybitniejszych humanistów renesansowych, popularyzatora kultury antycznej, pisarza i myśliciela chrześcijańskiego, zdobią liczne drzeworyty.

Erasmus Rotterdamus - Opus de Conscribentis, Coloniae: Ioannes Gymnicus excudebat, 1537, przykłady ozdobnych inicjałów.

Erasmus Rotterdamus - Opus de Conscribentis, Coloniae: Ioannes Gymnicus excudebat, 1537

Po konserwacji okazale prezentują się dzieła **Marcina Lutra** (1483-1546) - magistra filozofii, mnicha w zakonie augustiańskim, wykładowcy filozofii moralnej na Uniwersytecie w Wittenberdze, doktora teologii, profesora egzegezy biblijnej, a przede wszystkim inicjatora Reformacji i autora 95. tez potępiających odpusty i nadużycia z nimi związane. Luter to także znaczący humanista, filolog i pisarz. Jego *Hauspostille*, wydana w Wittenberdze u Hansa Luffta w 1547 r., zawiera zbiór kazań, które Luter wygłaszał w latach 1532-34 w swoim domu do rodziny, domowników i przyjaciół. Postyllę domową ilustruje 87 drzeworytów o treści biblijnej, wykonanych przez zaprzyjaźnionego z Lutrem Lucasa Cranacha oraz związanych z nim grafików.

Eine Predigt auff den heiligen Christtag/aus dem ix. Cap. des Propheten Jsaie.

DAs Volck so im finstern Wandelt / sihet ein grosses Liecht/vnd vber die da wonen im finstern Lande/scheinet es helle. Du machest der Heiden viel/ Damit machestu der freuden nicht viel / Jm aber wird man sich freuwen / wie man sich freuwet in der Erndte. Wie man frölich ist / wenn man Beute austeilet. Denn du hast das Joch jrer last/ vnd die Rute jrer Schulter/vnd den Stecken jres Treibers zubrochen/Wie zur zeit Midian. Denn aller Krieg mit vngestüm vnd blutig Kleid / wird verbrant vnd mit feur verzeret werden. Denn Vns ist ein Kind geborn/Ein Son ist vns gegeben/ Welches Herrschafft ist auff seiner Schulter/Vnd er heisse/Wunderbar/ Rat/Krafft/Helt/Ewig Vater / Friedefürst. Auff das seine Herrschafft gros werde/vnd des Friedes kein ende/Auff den Stuel Dauid vnd seinem Königreiche/Das ers zurichte vnd stercke/mit Gericht vnd Gerechtigkeit/von nu an bis in ewigkeit. Solchs wird thun der Eiuer des Herrn Zebaoth. B iiij Diese

Auslegung des Euangelij

ser Zöllner. Jch faste zwier in der wochen/vnd gebe den Zehenden von allem das ich habe.

VNd der Zöllner stund von ferne/wolte auch seine augen nicht auffheben gen Himel / sondern schlug an sein Brust / vnd sprach / Gott sey mir Sünder gnedig. Jch sage euch / Dieser gieng hinab gerechtfertiget in sein Haus für jenem. Denn wer sich selbs erhöhet/der wird erniddriget werden/Vnd wer sich selbs erniddriget/der wird erhöhet werden.

Anno 32. et 33. domi.

MHeutigen Euangelio leret vns vnser lieber HERR Christus / wie wir rechtschaffene Christen / vnd demütig sollen sein / Denn durch diese tugent allein kompt man zu gnaden. Wo aber diese tugent/nemlich demut/ nicht ist/ da kan Gott kein gefallen haben / noch gnedig sein. Wie wir hie an diesen zweien Personen sehen / am Pharisser vnd Zöllner.

Pharisser.

DJe Pharisser waren bey den Jüden/gleich wie im Bapsthumb die Mönche / hatten sonderliche Kleidung / sonderliche tage zum fasten vnd beten / Vnd trieben der heiligkeit so viel / das die andern Menschen eitel Sünder gegen sie waren. Daher hatten sie auch den namen/das sie Pharisser hiessen. Pharisaus aber heist in Ebreischer sprach so viel/als ein Sonderling / der sich aussondert aus dem gemeinen hauffen / vnd will etwas sonderlichs sein.

DAgegen

Hauspostill Doct. Martini Luther, von Furnemesten Festen durchs Jar. Wittemberg : Gedruckt durch Hans Lufft, 1547

Hauspostill
Doct. Martini
Luther/von Furne-
mesten Festen durchs
Jar.

Wittemberg.

Gedruckt durch Hans
Lufft.

1547.

Hauspostill Doct. Martini Luther, von Furnemesten Festen durchs Jar.
Wittemberg : Gedruckt durch Hans Lufft, 1547

Zbiór pism Lutra *Der Erste Teil aller Bücher und Schrifften des thewren seligen Mans Gottes*, wydany w Jenie u T. Steinmana w 1590 r., posiada oprawę w rogach ozdobioną złoconymi plakietkami przedstawiającymi czterech Ewangelistów.

Najbliższym współpracownikiem Lutra był **Filip Melenchton** (1497-1560), reformator religijny i profesor języka greckiego na Uniwersytecie w Wittenberdze. To on w roku 1530 napisał i ogłosił *Wyznanie augsburskie* - podstawową księgę luteranizmu. Zasłynął też jako reformator szkolnictwa, reformując w duchu renesansu Uniwersytet w Wittenberdze, z którym był związany od 1518 r. do końca życia. Konserwacji poddana została *Gramatyka* Melanchtona, współoprawna z *Traktatem o ortografii* **Joachima Camerariusa** (1500-1574) - niemieckiego humanisty i uczonego, tłumacza dzieł antycznych, który odegrał też ważną rolę w rozwoju Reformacji.

Grammatica...,1577 – stan po konserwacji, fragmenty stron z odręcznymi rysunkami oraz sygnet drukarski i inicjał

Starodruk zdobi na stronie tytułowej sygnet drukarski Christiana Thama (kobieta z księgą i kluczem). Są też glossa marginalne i interlinearne w języku łacińskim, drobne rysunki, a co najważniejsze, zapiski proweniencyjne z XVI wieku: "Sum ver[us] possessor hui[us] libri Vencesla[us] Bohem[us] Sterbergensis"; "Vencesla[us] Bohem[us] Morav[us]" ; "Sum ex libris Venceslai Bohemi Sterneber."; "Wenceslaus Bohemus Sternbergensis". Wskazują one na byłego właściciela szesnastowiecznego podręcznika *Gramatyki* Melanchtona.

Grammatica Philippi Melanthonis Recognita et Locupletata ; Accessit tractatus de ortographia recens, Vitebergæ: [Christian Tham], 1577

Z kręgu Marcina Lutra pochodził też **Georg Lauterbeck** (1505-1578) doktor prawa, dyplomata, kanclerz na dworze hrabiów Mansfeldów, zwolennik Reformacji. Jego *Regenten=Buch*, wydana we Frankfurcie w 1569 r., dotyczy politycznych i moralnych zadań władcy w chrześcijańskim państwie. "Księga regentów" skierowana była do członków arystokracji, którzy zarządzali jakimś terytorium, a więc do króla, księcia, hrabiego. W swoim dziele Lauterbeck powoływał się na Biblię, prawo rzymskie, poetów i filozofów, przeszłość. To docenienie historii jako nauczycielki życia było szeroko rozpowszechnione wśród humanistów, do których zaliczał się też Lauterbeck.

VIVA IMAGO DOCTISSIMI ET CLARISSIMI VIRI, D. GEORGII LAVTERBECII,

EN Lauterbecij vultus in imagine viua:
En faciem docti, mitiq; ora, senis:
Hiuc qui conscripsit magna arte, laboreq; multa
Regibus optatū Principibusq; librū: (to,
Tradentē veterū facta atq; exempla virorū,
Angentem monitis insuper illa nouis:
Vnde Duces nostri capiant documēta modosq;,
Res quibus emendent constituantq; suas.
Est vrbs in terra Banorum parua vetusq;,
Singinga, hunc nobis edidit illa virum:
Illic laudatis est de genitoribus ortus,
Doctrinaq; hausit femina prima sacra:
Moribus est illic studijsq; imbutus honestis,
Educi pueros qua ratione decet.
Lipsia dein iuuenem veneranda excepit alumnum,
Atq; diu, vt mater, fouit amica sinu.

Artibus

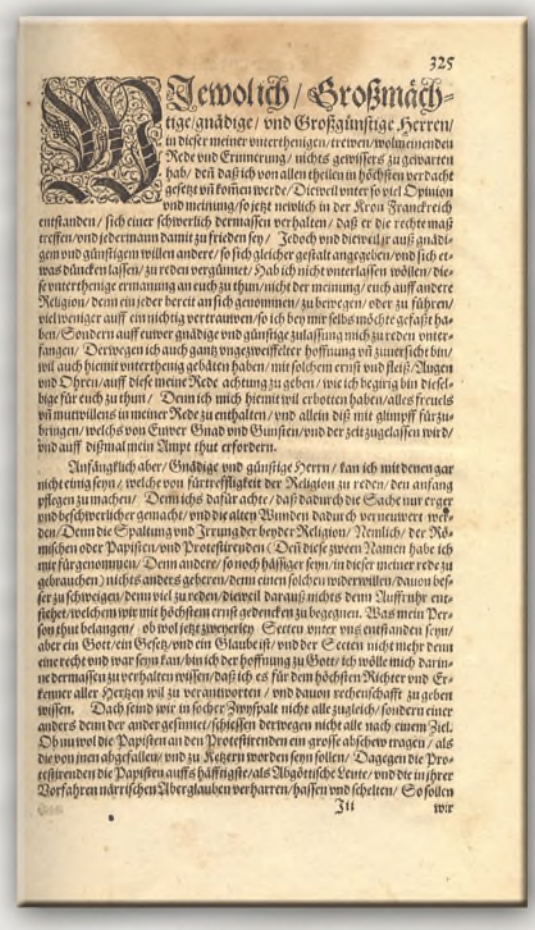
325

DIewolich / Großmächtige / gnädige / vnd Großgünstige Herren / in dieser meiner vnterthenigen / trewen / wolmeinenden Rede vnd Erinnerung / nichts gewissers zu gewarten hab / den / daß ich von allen theilen in höchsten verdacht gesetzt vnd komen werde / Dieweil vnter so viel Opinion vnd meinung / so jetzt newlich in der Krone Franckreich entstanden / sich einer schwerlich dermassen verhalten / daß er die rechte maß treffen / vnd jedermann damit zu frieden sey / Jedoch vnd dieweil jr auß gnädigem vnd günstigem willen andert / so sich gleicher gestalt angegeben / vnd sich etwas düncken lassen / zu reden vergünnet / Hab ich nicht vnterlassen wöllen / diese vnterthenige ermanung an euch zu thun / nicht der meinung / euch auff andere Religion / denn ein jeder bereit an sich genommen / zu bewegen / oder zu führen / viel weniger auff ein nichtig vertrauwen / so ich bey mir selbs möchte gefaßt haben / Sondern auff euwer gnädige vnd günstige zulassung mich zu reden vnterfangen / Derwegen ich auch gantz vngezweifelter hoffnung vñ zuuersicht bin / wil auch hiemit vnterthenig gebäten haben / mit solchem ernst vnd fleiß / Augen vnd Ohren / auff diese meine Rede achtung zu geben / wie ich begirig bin dieselbige für euch zu thun / Denn ich mich hiemit wil erbotten haben / alles freuels vñ muttwillens in meiner Rede zu enthalten / vnd allein diß mit glimpff kürtzu bringen / welchs von Euwer Gnad vnd Gunsten / vnd der zeit zugelassen wird / vnd auff dißmal mein Ampt thut erfordern.

Anfänglich aber / Gnädige vnd günstige Herrn / kan ich mit denen gar nicht einig seyn / welche von fürtrefflichkeit der Religion zu reden / den anfang pflegen zu machen / Denn ichs dafür achte / daß dadurch die Sache nur erger vnd beschwerlicher gemacht / vnd die alten Wunden dadurch verneuwert werden / Denn die Spaltung vnd Irrung der beyder Religion / Nemlich / der Römischen oder Papistischen / vnd Protestirenden (Deß diese zween Namen habe ich mir für genommen / Denn andere / so noch häffiger seyn / in dieser meiner rede zu gebrauchen) nichts anders geberen / denn einen solchen widerwillen / dauon besser zu schweigen / Denn viel zu reden / Dieweil daraus nichts denn Auffruhr entsichet / welchem wir mit höchstem ernst gedencken zu begegnen. Was mein Person thut belangen / ob wol jetzt zweyerley Secten vnter vns entstanden seyn / aber ein Gott / ein Gesetz / vnd ein Glaube ist / vnd der Secten nicht mehr denn eine recht vnd war seyn kan / bin ich der hoffnung zu Gott / ich wölle mich darinne dermassen zu verhalten wissen / daß ich es für dem höchsten Richter vnd Erkenner aller Hertzen wil zu verantwortten / vnd dauon rechenschafft zu geben wissen. Dach seind wir in socher Zwyspalt nicht alle zugleich / sondern einer anders denn der ander gesinnet / schliessen derwegen nicht alle nach einem Ziel. Ob nuwol die Papisten an den Protestirenden ein grosse abscheu tragen / als die von jnen abgefallen / vnd zu Ketzern werden seyn sollen / Dagegen die Protestirenden die Papisten auffs häffligste / als Abgöttische Leute / vnd die in jhrer Vorfahren närrischen Aberglauben verharren / hassen vnd scheelten / So sollen

Zu wir

Starodruk zdobią drzeworytowe inicjały, winiety i finaliki, jak również drzeworytowe grafiki: popiersie autora dzieła Georga Lauterbecka, ozdobione puttami oraz elementami floralnymi, a także szczególnie dekoracyjne grafiki wykonane przez Josta Ammana (1539-1591) w 1579 r. Pierwsza z nich ukazuje scenę alegoryczną - pięć personifikacji na tle pejzażu: (Sprawiedliwość, Miłość Chrześcijańska, Pokój, Republika, Roztropność), nad którymi znajdują się główki puttów ze skrzydłami. Na drugiej grafice widoczna jest postać anielicy dmącej w dwie trąby, wpisana w kompozycję, w której znajdują się maszkarony, dwa putta, dwa anioły z wieńcami laurowymi, a wszystko w ornamencie floralnym.

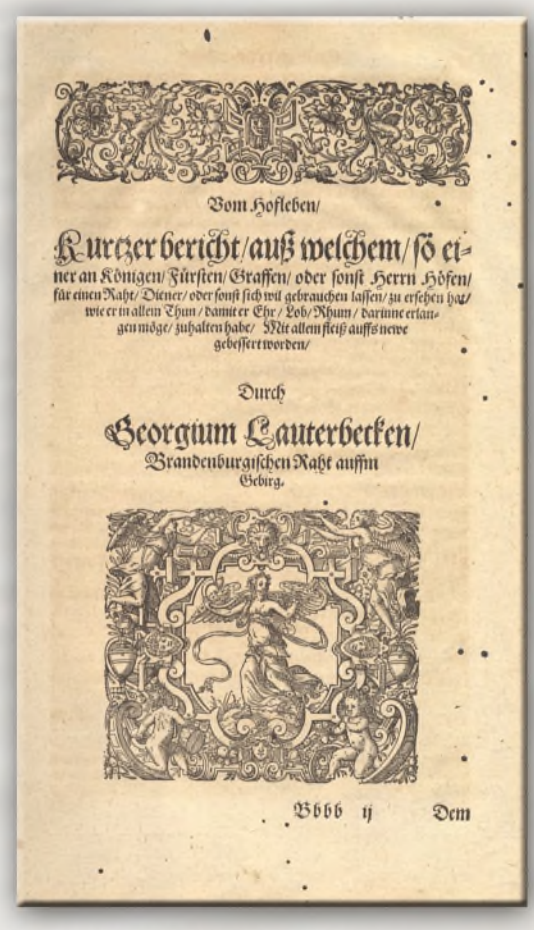
Vom Hofleben/

Kurtzer bericht/auß welchem/ſo einer an Königen/ Fürſten/ Graffen/ oder ſonſt Herrn Höfen/ für einen Raht/ Diener/ oder ſonſt ſich wil gebrauchen laſſen/ zu erſehen hat/ wie er in allem Thun/ damit er Ehr/ Lob/ Rhum/ darinne erlangen möge/ zuhalten habe/ Mit allem fleiß auffs newe gebeſſert worden/

Durch

Georgium Lauterbecken/

Brandenburgiſchen Raht auffm Gebirg.

Bbbb ij Dem

Regenten=Buch..., 1579 - Grafika przedstawiajaca pięć personifikacji na tle pejzażu i anielicę dmącą w dwie trąby

Regenten=Buch..., 1579 – stan po konserwacji

Lauterbeck Georg - Regenten=Buch Des Hochgelerten weitberůmbten Herrn... Fürstlichen Brandenburgischen Rahts [et]c. Darinn vil vnd mancherley nützliche anweisungen, herrliche Räht vnd anschläge, zu löblicher vnd glückhaffter Regirung, ... auß den fürnembsten alten vnd newen Historien ... zusamen getragen, Gedruckt in der... Franckfurt am Mayn: durch Peter Schmid: In Verlegung Sigmund Feyerabends vnd Georgen Fischers, 1579

Po konserwacji są też trzy szesnastowieczne polonika.

Jakuba Przyłuskiego (1512-1554) prawnika, pisarza grodzkiego przemyskiego i krakowskiego, a także poety i tłumacza (znał języki: grecki, łacinę i hebrajski) - *Leges seu Statuta ac Privilegia Regni Poloniae*, wydane w krakowskiej drukarni autora w 1553 roku. Dzieło wywarło duży wpływ na rozwój polskiego prawa, stało się głównym źródłem przepisów prawa zwyczajowego. Z *Leges* Przyłuskiego korzystał Jan Herburt, tworząc kodyfikację prawa polskiego.

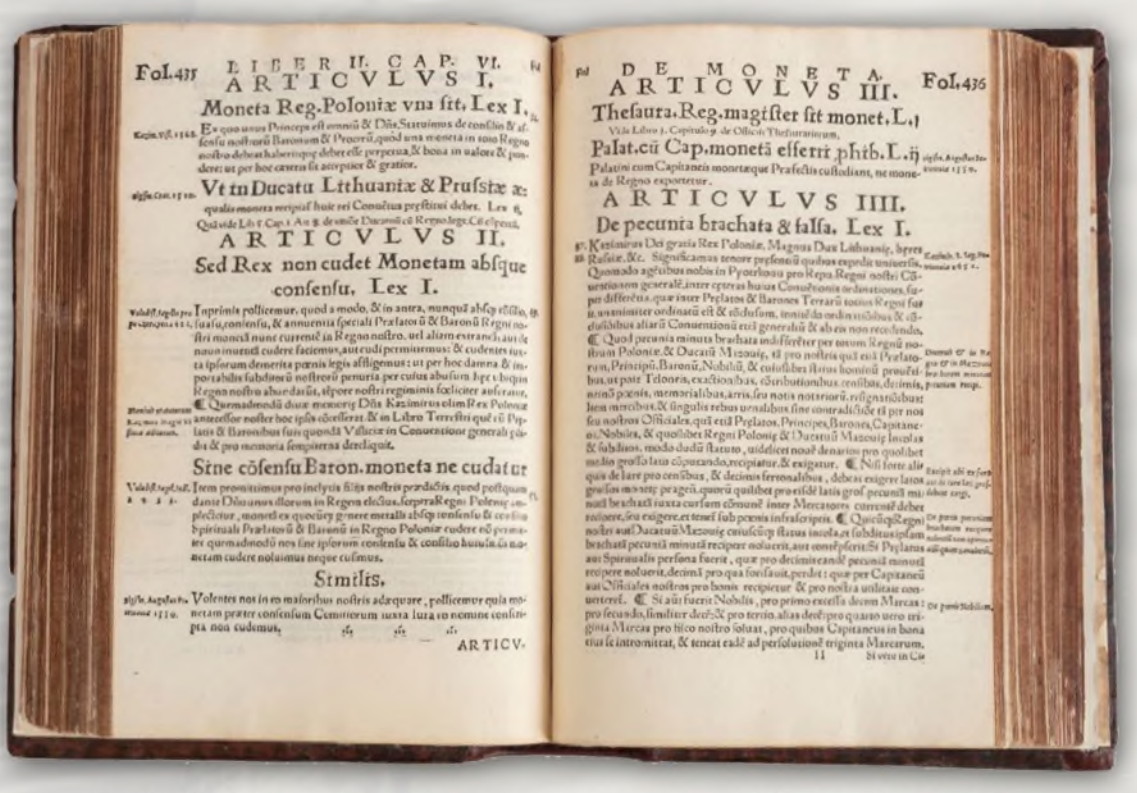

Przyłuski Jakub - Leges seu Statuta ac Privilegia Regni Poloniae..., Kraków, 1553

W 1555 r. w Bazylei u Jana Oporinusa wydano po łacinie *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* autorstwa **Marcina Kromera** (1512-1589), wykształconego we Włoszech humanisty, doktora obojga praw, dyplomaty, sekretarza Zygmunta I Starego i Zygmunta II Augusta, biskupa warmińskiego, a jednocześnie historyka, autora wielu dzieł. „De origine ...” doprowadził do 1506 roku, a spisując dzieje Polski, korzystał z Długosza i Miechowity, sięgał też do źródeł zebranych na Wawelu. Na dawnego właściciela księgi – „Monasteri Cladrubiensis” - klasztor w Kladrubach na terenie Czech, wskazują zapiski wewnątrz księgi oraz zachowany na oprawie superekslibris klasztoru. Na język polski dzieło przetłumaczył z łaciny Marcin Błażowski. „O sprawach, dziejach i wszystkich innych potocznościach koronnych ksiąg XXX”; wydane w Krakowie w 1611 r., również po konserwacji, przeprowadzonej w 2010 r., wzbogaca zbiory WBP.

SIGISMVNDVS AVGVSTVS, DEI GRATIA REX POLONIAE, MAGNVS DVX LITVANIAE, RVSSIAE, PRVSSIAE, POMERANIAE, SAMAGITIAE AC MASOVIAE, ETC DOMINVS ET HAERES. ANNO DOMINI M.D.XXXIII. AETATIS XXXV.

AD SIGISMVNDVM AVGVSTVM, INCLITVM REGEM POLONORVM, MAGNVM Ducem Lituanorum, Russorum, Prussorum, Masuuorum, & Samagitarum dominum & hæredem, ratio Operis Præmium.

VM PETRVS GAMRATVS, archiepiscopus Gnesnensis, idemq; Cracouiensis episcopus, uir consilio promptus, gratia populari, & autoritate, quã partim liberalitate & beneficentia singulari, partim egregio in parentes tuos, SIGISMVNDE AVGVSTE, Rex inclyte, & in Rempub. Polonã studio collegerat, florentissimus, honestum ac luculentum præsidium ad uitam degendam, & ocium literariũ mihi parauisset, post mortem eius retuli me totum protinus ad ea studia, quibus ab ineunte ætate delectatus eram, quæq; ne in ipso quidem aulicæ uitæ cursu penitus deseruerat. Tunc autem longè liberior & expeditior, non habui satis, mihi ipsi (quod aiunt) & Musis canere: sed cœpi circumspicere, quo nam modo fructum studiorum meorum ad publicam plurimorum utilitatem referrem. Perpendebam cum animo meo, non solum quid à nostris quidem hominibus potissimum expeteretur, ab externis uerò cupidè, & cum nonnulla Polonici nominis fama acceptum iri uideretur: sed etiam quid à me, hac ingenij, doctrinæ, iudicijq; tenuitate & angustia præstari utcunq; posset. Occurrit mihi in primis historia nostræ gentis, quæ tractata quidem est ante nos cùm à Vincentio Cadlubco, episcopo Cracouiensi, & Gallo quodam monacho ante trecentos annos: tum ab Ioanne Dlugosso, & Mathia Miechouiensi, & alijs quibusdam anonymis longè posterius: tum uerò nostra ferè ætate ab Iosto Ludouico Decio, & Bernardo Vapouio, Cantore Cracouiensi: uerùm ita tractata, ut homines partim accuratius, partim emunctius & elegantius aliquid requirerent. Qua de re memineram, Rex optime, quem sermonẽ Vilnæ mecum familiariter habuisses, prius quàm ad regni gubernacula accessisses: cum eò non modò ab illo ipso Petro Gamrato, patrono meo, uerùm etiam à parẽtibus tuis præclarissimis ablegatus, ad te uenissem. Tenebam etiam, quam ego spem honestissimi desiderij tui ex-

Petrus Gamratus archiepiscopus Gnesnensis & episcopus Cracouiensis.

Cracouiensis scribendæ historiæ.

Polonicarũ rerum scriptores.

Sigism. Aug. regis studium de historia.

a 2 plendi

SIGISMVNDVS I. REX POLONIAE, MAGNVS DVX LITVANIAE, RVSSIAE, PRVSSIAE, MASOVIAE, SAMAGITIAE, etc. Dominus & hæres, bellis strenue pacatis, clarus, uictoriis celebrit, pietate & religione insignis, iustus, clemens, benignus: Anno ætatis LXXXI, Regni uero sui XLI obijt: Anno à Christo nato M.D.LIIII. Aprilis I. die.

673

SERENISSIMO PRINCIPI ET DOMINO, DOMINO SIGISMVNDO AVGVSTO, DEI gratia Regi Poloniæ, magno Duci Lituaniæ, Rusiæ, Prussiæ, Masouiæ, Samagitiæ, &c. Domino & hæredi, Domino suo clementissimo, MARTINVS Cromerus.

NPublics & acerbissimo omnium nostrũm luctu, quem tecum pariter, Sigismunde Auguste Rex inclyte, morte sanctissimi Regis nostri SIGISMVNDI, patris tui, superiore biennio, nulla est (mea quidem sententia) maior & efficacior doloris lenatio, quàm honestissimè & laudabiliter in primis ab eo actæ, & religiosè exactæ atq; positæ uitæ: beneq; & feliciter, sapienter & cum approbatione omnium ornatum administrati Regni huius, recordatio. Quamuis parte cum ego pro meo de modicu bene merẽdi studio, opis aliquid nũ tibi, neque maioribus natu (qui multos annos in Rep. hac nostra, & in aula eius Regis uersati, exactius omnia norunt, & memoria tenent) sed minoribus & imperitiæ afferre cuperem, priùs quàm ab te orator ad Pont. max. Paulum eius nominis tertium proficiscerer, scripsi ei funebrem orationem, siue laudationẽ: qua uitam eius, geniũ omnem, req; gestas illustrauit, modè & succinctè, quoad fieri potuit, exponendo, non uerbis amplificando (quod per longum, & non mearum, sed uirtutum opus futurum erat) sed plexus sum, ut esset commentarij uice interim, dum suae à nobis ipsi in institutæ historiæ genesi nostra: siue, quod malim, à doctiori atq; disertiori quapiam diligentiori omnia pertractentur. Vbi sanè desiderat in hac tua regno, quod multo florentius & belli et pacis artibus pater tuus reddidit, quam acceperat: qui, si tua benignitas accesserit, & libenter id opus susceperit fiet, & cum dignitate perficietur. Equidẽ, si nihil aliud hoc labore meo assequar, certè desiderij cessantia adiuuat: studia excitabo, & persequi hæc accuratè & ornatè nolentis, materiã subministrabo. Tibi uerò in primis inclyte Rex, ut aliquid hinc dicare uolui, cui meipsum non ita prudem addixi, & ad quem hæreditas paterna gloriæ maximè pertinet: ut si quidẽ placebit, nonnulla, si non cum uoluptate, certè cum leuatione desiderij paterni, domestica dicere recognoscas: & nostri siue negocij fructum, & quasi primitias quasdam delibes: sin displicebit (quod magis credo) melioribus des id negocium, ut ne cum eorum qui nunc uiuũt, mortalium memoria, sapientissimi & optimi patris tui laudes intermoriatur.

Quamquam uiuent ea (nisi me uanum fallit augurium) ano sempiterno, eaq; posteritas longè etiam quàm nos gratiore & iucundiore memoria prosequentur. Quod reliquum est, Deum precor, ut sanctissimo tibi nobiq; omnibus Regni tui initia esse uelit, & laetiribus indies successibus id cumuler, ac diuersitate incolume fortunatumq; præstet.

Cracouiæ IX. Calend. Aug. M.D.XLVIII.

Q qq

Historia Polonica ab authore conscripta.

Cyryl Jerozolimski (313-386) - teolog, doktor Kościoła, biskup Jerozolimy, trzykrotnie zsyłany na wygnanie z powodu zdecydowanej postawy wobec arian, był autorem 24 katechez *Catecheses illuminatorum Hierosolymis XVIII et quinque Mystagogicae*, wydanych w Kolonii w 1564 roku. Pierwszego tłumaczenia katechez Cyryla Jerozolimskiego z języka greckiego na łacinę dokonał Polak **Jan Grodecki** (1525-1574). Tytuł doktora obojga praw otrzymał w Rzymie. W 1560 r. został kanonikiem ołomunieckim, następnie warmińskim, wrocławskim, a w 1572 r. wyświęcono go na biskupa w Ołomuńcu. Tam też założył kolegium jezuickie, które dało początek Akademii.

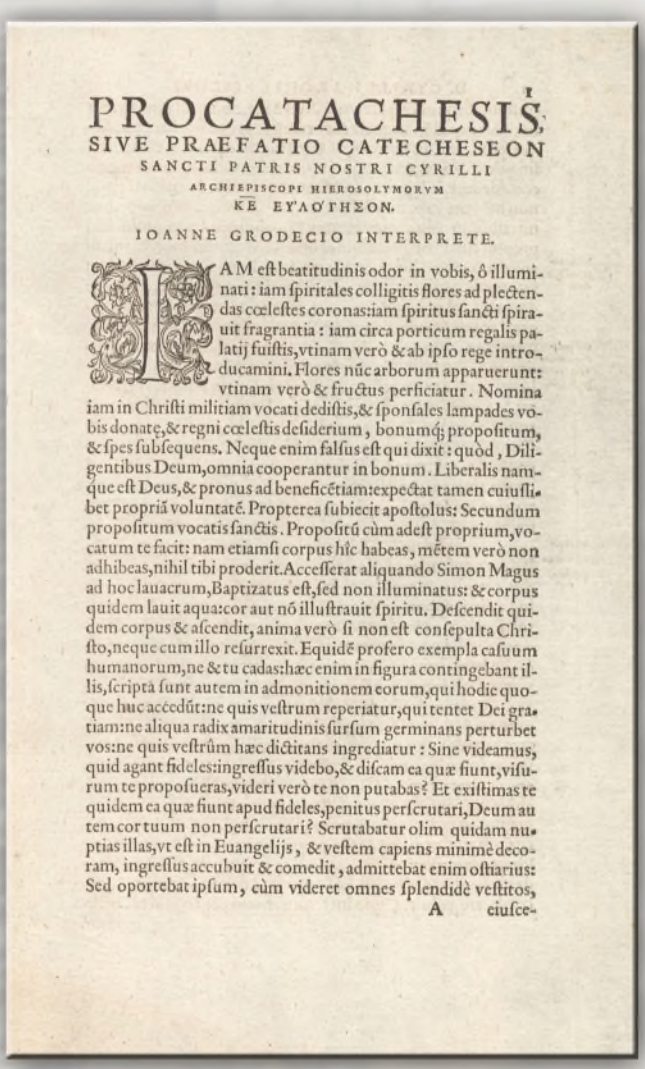

PROCATACHESIS.
SIVE PRAEFATIO CATECHESEON
SANCTI PATRIS NOSTRI CYRILLI
ARCHIEPISCOPI HIEROSOLYMORVM
ΚΕ ΕΥΛΟΓΗΣΟΝ.

IOANNE GRODECIO INTERPRETE.

IAM eſt beatitudinis odor in vobis, ô illuminati: iam ſpiritales colligitis flores ad plectendas cœleſtes coronas:iam ſpiritus ſancti ſpirauit fragrantia: iam circa porticum regalis palatij fuiſtis,vtinam verò & ab ipſo rege introducamini. Flores nũc arborum apparuerunt: vtinam verò & fructus perficiatur. Nomina iam in Chriſti militiam vocati dediſtis,& ſponſales lampades vobis donatę,& regni cœleſtis deſiderium, bonumq; propoſitum, & ſpes ſubſequens. Neque enim falſus eſt qui dixit: quòd, Diligentibus Deum,omnia cooperantur in bonum. Liberalis namque eſt Deus,& pronus ad beneficẽtiam:expectat tamen cuiuſlibet propriã voluntatẽ. Propterea ſubiecit apoſtolus: Secundum propoſitum vocatis ſanctis. Propoſitũ cùm adeſt proprium,vocatum te facit: nam etiamſi corpus hîc habeas, mẽtem verò non adhibeas,nihil tibi proderit. Acceſſerat aliquando Simon Magus ad hoc lauacrum,Baptizatus eſt,ſed non illuminatus: & corpus quidem lauit aqua:cor aut nõ illuſtrauit ſpiritu. Deſcendit quidem corpus & aſcendit, anima verò ſi non eſt conſepulta Chriſto,neque cum illo reſurrexit. Equidẽ profero exempla caſuum humanorum,ne & tu cadas:hæc enim in figura contingebant illis,ſcriptã ſunt autem in admonitionem eorum,qui hodie quoque huc accedũt:ne quis veſtrum reperiatur,qui tentet Dei gratiam:ne aliqua radix amaritudinis ſurſum germinans perturbet vos:ne quis veſtrũm hæc dictitans ingrediatur: Sine videamus, quid agant fideles:ingreſſus videbo,& diſcam ea quæ fiunt,viſurum te propoſueras,videri verò te non putabas? Et exiſtimas te quidem ea quæ fiunt apud fideles,penitus perſcrutari,Deum autem cor tuum non perſcrutari? Scrutabatur olim quidam nuptias illas,vt eſt in Euangelijs, & veſtem capiens minimè decoram, ingreſſus accubuit & comedit, admittebat enim oſtiarius: Sed oportebat ipſum, cùm videret omnes ſplendidè veſtitos,

A ciuſce-

Cyryl Jerozolimski - Sancti patris nostri Cyrilli Archiepiscopi Hierosolymorum Catecheses illuminatorum Hierosolymis XVIII et quinque Mystagogicae... Joanne Grodecio P et I.V.D. Decano Glogoviensi, Vratislaviensi Varmiensique; Canonico, interprete, Coloniae: Apud Maternum Cholinum, 1564

Paulus Jovius (1483-1552) - włoski lekarz, humanista, historyk, biograf, kolekcjoner, osobisty lekarz Julio Medici (przyszłego papieża Klemensa VII), porzucił medycynę dla zainteresowań filozoficznych, literackich i historycznych. Był autorem dwutomowego dzieła historycznego *Dell'Istorie Del Suo Tempo*. "Historia swoich czasów", napisana błyskotliwą, elegancką łaciną, przetłumaczona została na włoski przez Lodovico Domenichiego i wydana w Wenecji w 1556 r. Księgi zdobią sygnety drukarza oraz liczne drzeworytowe inicjały.

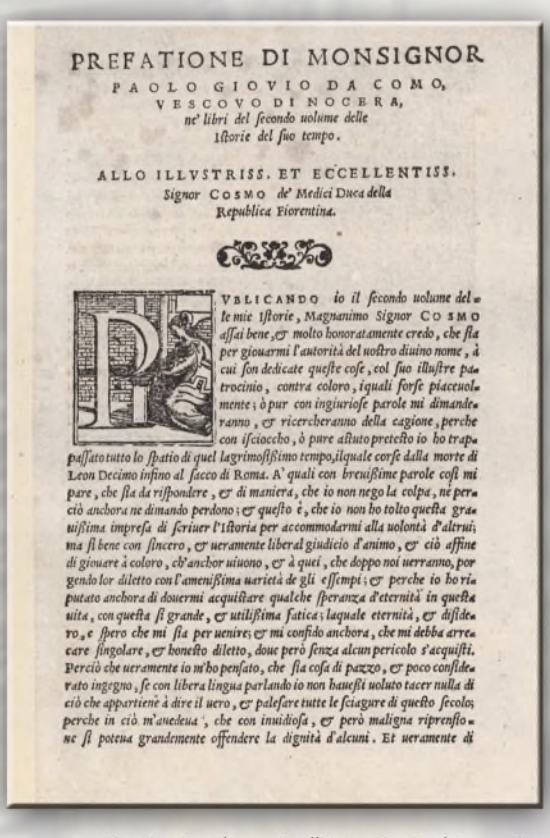

PREFATIONE DI MONSIGNOR
PAOLO GIOVIO DA COMO,
VESCOVO DI NOCERA,
ne' libri del secondo uolume delle
Istorie del suo tempo.

ALLO ILLVSTRISS. ET ECCELLENTISS.
Signor COSMO de' Medici Duca della
Republica Fiorentina.

DEVBLICANDO io il secondo uolume delle mie Istorie, Magnanimo Signor COSMO assai bene, & molto honoratamente credo, che sia per giouarmi l'autorità del uostro diuino nome, à cui son dedicate queste cose, col suo illustre patrocinio, contra coloro, iquali forse piaceuolmente; ò pur con ingiuriose parole mi dimanderanno, & ricercheranno della cagione, perche con isciocchо, ò pure astuto pretesto io ho trapassato tutto lo spatio di quel lagrimosissimo tempo, ilquale corse dalla morte di Leon Decimo infino al sacco di Roma. A' quali con breuissime parole così mi pare, che sia da rispondere, & di maniera, che io non nego la colpa, nè perciò anchora ne dimando perdono; & questo è, che io non ho tolto questa grauissima impresa di scriuer l'Istoria per accommodarmi alla uolontà d'altrui; ma sì bene con sincero, & ueramente liberal giudicio d'animo, & ciò affine di giouare à coloro, ch'anchor uiuono, & à quei, che doppo noi uerranno, portando lor diletto con l'amenissima uarietà de gli essempi; & perche io ho riputato anchora di douermi acquistare qualche speranza d'eternità in questa uita, con questa sì grande, & utilissima fatica; laquale eternità, & disidero, e spero che mi sia per uenire; & mi confido anchora, che mi debba arrecare singolare, & honesto diletto, doue però senza alcun pericolo s'acquisti. Perciò che ueramente io m'ho pensato, che sia cosa di pazzo, & poco considerato ingegno, se con libera lingua parlando io non hauesti uoluto tacer nulla di ciò che appartiene à dire il uero, & palesare tutte le sciagure di questo secolo; perche in ciò m'auedeua, che con inuidiosa, & però maligna riprensione si poteua grandemente offendere la dignità d'alcuni. Et ueramente di

DELLA
PRIMA PARTE
DELL'ISTORIE DI MONS.
PAOLO GIOVIO DA COMO,
VESCOVO DI NOCERA,
TRADOTTE PER M. LODOVICO DOMENICHI.

ET NVOVAMENTE RICORRETTE
DA GLI ERRORI DELLE STAMPE.

LIBRO PRIMO.

ERA TVTTO il mondo in pace, & in riposo, & non si sentiua alcun trauaglio di guerra; & sopra tutto l'Italia, poco dianzi molestata da intrinseche discordie, fioriua d'una tranquilla pace, quando in quella s'accese una guerra maggiore, & più terribile d'assai, che l'opinione de gli huomini non era. Laqual guerra dapoi in spatio di pochi anni trauagliò non pure tutta l'Europa, ma le lontane parti ancora dell'Asia, & dell'Africa, uolgendo sottosopra in ogni luogo, & rouinando gl'Imperii, e Regni delle chiarissime nationi. Anzi trascorse ancora questa medesima fatal pestilenza di guerre, ciò che è bagnato dal mare Oceano, & ci scoperse i popoli, che prima erano incogniti, a' quali nè il ualor Romano, nè alcune lettere de gli antichi erano arriuate. Tal che in questi cinquanta anni, ne' quali si conferisce tutta l'Istoria, Marte & la Fortuna pare, che non habbiano lasciata libera parte alcuna del mondo, afflitto da tante ruine. Perciò che ciascuna rimotissima prouincia dal Leuante al Ponente, insino ancora a poco dianzi fauolosi Antipodi tocca dalla guerra si bagnò del suo proprio, o dell'altrui sangue. Ma prima ch'io mi metta a descriuere i principii di cose tanto grandi, acciò che ogni cosa sia chiara & illustre da poter conoscere, sie bene di raccontar per ordine, quali stati di nationi, & quai Re fiorissero al
A

Giovio Paolo - Dell'Istorie Del Suo Tempo Tradotta per M. Lodovico Domenichi
In Vinegia: Appresso Domenico De' Farri, 1556

Conciones in Evangelia et Epistolas, autorstwa **Aegidiusa Topiariusa** (dominikanina i kaznodziei działającego w XVI wieku w Brabancji i Flandrii), wydane zostały w Antwerpii w 1568 roku. Ozdobą starodruku jest oprawa, której brązowe skórzane okładki posiadają ślepe tłoczenia, pokrywające całą powierzchnię. Mają formę linii, ornamentów roślinnych, przedstawień figuralnych. Na tylnej okładce widoczne są wizerunki postaci mitologicznych i biblijnych. Oprawa posiada dwie mosiężne zapinki, a także okucie, które przy pomocy łańcucha zabezpieczało książkę przed kradzieżą. Jest to jedyny w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu przykład książki łańcuchowej (liber catenatus). Dzieło należało do kilku właścicieli, o czym świadczą zapiski proweniencyjne; było, między innymi, w 1606 r. własnością Andrzeja Rychlickiego, sufragana poznańskiego, znanego z aktywności duszpasterskiej doktora teologii i prawa kanonicznego, właściciela dużej biblioteki.

Topiarius Aegidius (Prieele Gilles) - Conciones in Evangelia et Epistolas, quae Festis totius diebus populo in Ecclesia, Antwerpiae: Apud Antonium Tilenium Brechtanum : (Ex officina Christophori Plantini), 1568

Francesco Petrarca (1304-1374) - duchowny i dyplomata papieski w Awinionie, twórca renesansowej poezji miłosnej - napisał *De remediis utriusque Fortunae*. Wydane w Lejdzie w 1585 r. "O postępowaniu w dobrej i złej doli" to zbiór 253 dialogów przedstawiających stoicką postawę wobec losu. Starodruk wewnątrz zdobią drzeworytowe inicjały i winiety, a na brązowej skórze okładki wytłoczono w centralnej części owalną plakietę, w narożnikach zaś lilie. Obcięcia bloku są złocone i puncowane.

Petrarca Francesco - De remediis utriusque Fortunae Libri II. In quorum priore prospera fortuna refutatur, in posteriore vero aduersa defenditur ...,
Lugduni: Apud Carolum Pesnot, 1585

Wydane we Frankfurcie w 1598 r. *Fabulae Superstites XX. Ex recensione Dousica* napisane zostały przez **Plauta** (ok.250 – 184 p.n.e.) - najwybitniejszego komediopisarza rzymskiego. Ozdobą starodruku jest pergaminowa oprawa zawiązywana na paski, której okładki posiadają tłoczenia o motywach kwiatowych – w części centralnej znajduje się plakieta, a w narożnikach cztery kwiatowe ozdobniki. Całość okalają wykonane radełkiem ramki, w tym środkowa ramka w formie ozdobnego pasa z motywem kwiatowym.

Plautus Titus Maccius, Fabulae Superstites XX. Ex recensione Dousica, Recens Magno Studio Et Quanta Fieri Potuit, Accurata diligentia editae, Francofurti: Excudebat Ioannes Saurius: impensis Petri Kopffij, 1598

W Lipsku w 1590 r. wydano *Metamorphoseon Libri XV* **Publiusza Owidiusza Nazo** (43 r. p.n.e. - 18 r. n.e.) - najwybitniejszego elegika starożytności, zaliczanego do najważniejszych postaci w dziejach poezji łacińskiej i europejskiej. W 8 r. n.e., wyrokiem cesarza Oktawiana Augusta, Owidiusz został zesłany do Tomi nad Morzem Czarnym, skąd nigdy nie powrócił. Zmarł po 10. latach. Przed opuszczeniem Rzymu Owidiusz, na fali rozpaczy, spalił rękopis *Metamorfoz*. Dzięki licznym odpisom jego wiekopomne dzieło ocalało. Na poemat mitologiczny składa się wielki cykl opowieści stworzonych w oparciu o mity grecko-rzymskie, opowiadające o przeobrażeniach ludzi w zwierzęta, ptaki, drzewa, głazy, kwiaty, gwiazdy. 15 ksiąg poematu epickiego wypełniają bóstwa greckiego Olimpu i rzymskiego Kapitolu, nimfy, fauny, herosi i heroiny, półbóstwa i ludzie śmiertelni. Sam Owidiusz *Metamorfozy* nazwał pieśnią nieprzerwaną (carmen perpetuum), ponieważ zamierzeniem autora było stworzenie epopei mitologicznej Grecji i Rzymu od stworzenia świata po czasy współczesne.

PVB. OVIDII
NASONIS OPERVM
quo continentur
METAMORPHOSEON
LIBRI XV.
Ex postrema Iacobi Micylli
recognitione,
ET RECENSIONE NOVA
GREGORII BERSMANI,
cum eiusdem aliorumq; virorum doctissimorum notationibus:
AC SINGVLARVM FABVLARVM ARGVMENTIS, partim veteribus, partim recentibus.
Editio secunda aliquot locis priore auctior.
1590
LIPSIAE,
Cum gratia & priuilegio S. Cæsar. Maiest. & Elect. Saxoniæ, ad decennium.

OPERVM... quo continentur Metamorphoseon Libri XV. Ex postrema Iacobi Micylli recognitione et recensione nova Gregorii Bersmani, cum eiusdem aliorumque, virorum doctissimorum notationibus:|Ac singularum fabularum argumentis partim veteribus, partim recentibus. Editio secunda ... Lipsiae: Imprimebant Haeredes Iohannis Steinmanni, Impensis Henningi Grosii Bibliopolae, 1590

Konserwacji poddano 26 starodruków wydanych w XVII stuleciu. Cenna dla historyków Śląska jest praca *New Vermehrete Schlesische Chronica* wydana w Lipsku w 1625 roku.

Autor kroniki (bazującej w dużym stopniu na Cureusie, Długoszu, Miechowicie i Kromerze) – **Jacob Schickfus** (1574-1637) był prawnikiem, filozofem, rektorem Gimnazjum Brzeskiego i śląskim historykiem. Swoje dzieło poświęcił dziejom Śląska, historii linii książęcych, opisom ustroju, administracji i sądownictwa,w czwartej księdze umieścił geograficzny opis Śląska, jego miast i ludności. Księgę zdobi piękny frontispis z panoramą Wrocławia, personifikacjami: z lewej Męstwa z czeskim lwem, a z prawej Wiary ze śląskim orłem. W tympanonie umieszczono, podtrzymywany przez dwa putta, portret cesarza Ferdynanda II Habsburga. Frontispis wzbogacał dzieło, jednocześnie podkreślał prawa cesarza do Śląska.

New Vermehrete Schlesische Chronica unnd Landes Beschreibung darinnen Weyland H. Joach, Curaeus der Artzney D. Einen Grundt geleget
Leipzigt: Inn Verlegung Zachar. Schurers, und Matth. Götzens Buchhändler, 1625

Dzieła z historii Polski reprezentują prace wydane w Antwerpii w 1643 r. *Opera Posthuma Historica, Historo-Politica Variisque Discursus* **Stanisława Łubieńskiego** (1574-1640) - biskupa łuckiego, od 1627 r. biskupa płockiego, podkanclerzego koronnego, sekretarza królewskiego, mówcy i dziejopisarza z czasów Zygmunta III, doktora obojga praw. Związany był z królem Zygmuntem III i obozem kontrreformacji, aktywnie działał na polu politycznym. Znany był jako człowiek o rozległych horyzontach, popierał oświatę, przyjaźnił się z Maciejem Kazimierzem Sarbiewskim, ale przede wszystkim był historykiem zaliczanym do najwybitniejszych w XVII wieku.

Stanislai Lubienski Episcopi Plocensis - Opera Posthuma Historica, Historo-Politica Variisque Discursus, Epistolæ, Et Aliquot Orationes ... Ab Executoribvs Testamenti ... ; Vita Auctoris reperitur ... Antverpiae: Apud Ioannem Meursium, 1643

Wśród dzieł o tematyce prawniczej jest *Speculum Saxonum Albo Prawo Saskie y Maydeburskie*, wydane w Poznaniu w 1610 r. Jego autor **Paweł Szczerbic** (1552-1609) był prawnikiem, pisarzem i syndykiem lwowskim, sekretarzem królewskim, tłumaczem, autorem dzieł prawniczych. Od 1570 r. pracował nad przekładem źródeł niemieckiego prawa miejskiego ("Speculum Saxonum", "Sachsenspiegiel") oraz Weichbildu saskiego (Ius municipale). We Lwowie założył drukarnię, uzyskując w 1578 r. od Stefana Batorego wyłączność na druk dzieł prawniczych.

W swoich pracach korzystał z oryginalnych tekstów niemieckich oraz z łacińskiego ich przekładu, dokonanego przez Mikołaja Jaskiera; wspierał się też wykładnią Bartłomieja Groickiego. Prace Szczerbica, obok dzieł Groickiego, są podstawowym źródłem wiedzy na temat prawa miejskiego Pierwszej Rzeczypospolitej.

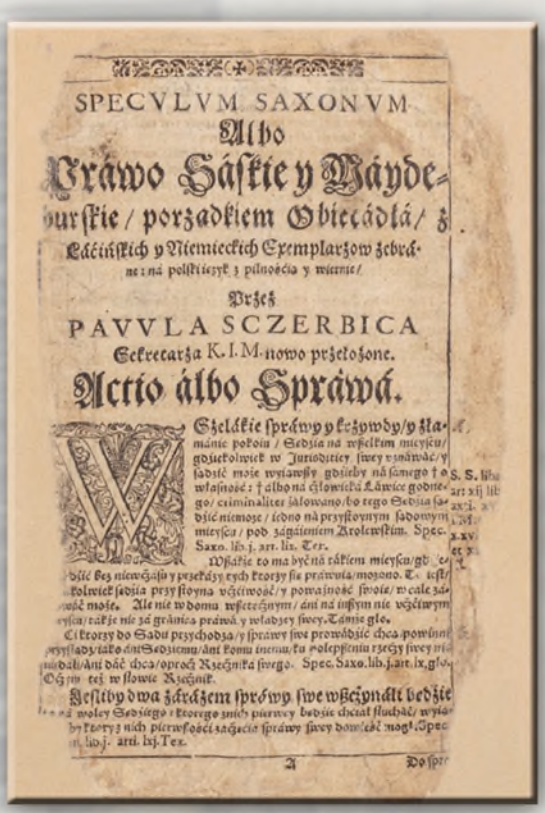

SPECVLVM SAXONVM
Albo
Prawo Sáskie y Máyde-
burskie / porządkiem Obiecádłá / z
Láćińskich y Niemieckich Exemplarzow zebrá-
ne i ná polskiezyk z pilnością y wiernie /
Przez
PAVVLA SCZERBICA
Sekrecarza K. I. M. nowo przełożone.
Actio álbo Sprawá.

Szelákie sprawy y krzywdy / y zła-
mánie pokoiu / Sędzia ná wszelkim mieyscu /
gdziekolwiek w Iurisdiciey swey y snáwáć / y
sądzić może wyiawszy gdyby ná samego † o
własność: † álbo ná człowieká Láwice godne-
go / criminaliter sądowano / bo tego Sędzia sa-
dzić niemoże / iedno ná przyszłym sądowym
mieyscu / pod zágáżoniem Krolewskim. Spec.
Saxo. lib. j. art. lix. Tex.

S. S. lib. art. xij lib. xx. i. xvi. xx. x. 7.

Wszakże to ma być ná ták iem mieyscu / gdzie
dzie bez niewczáśu y przekży tych ktorzy się prawiła / mozono. T. iest /
kolwiek sędzia przy stoyna vczciwość / y powáżność swoie / w cale zá-
wsze może. Ale nie w domu wszeteczným / ani ná iuszym nie vczciwym
mieyscu / ták że nie zá granicą prawá y władzey swey. Tamże glo.

Ktorzy do Sądu przychodzą / y sprawy swe prowádzić chcą powinni
przystáwy / ták ani Sędziemu / ani komu niemu / tu polepszeniu rzeczy swey ni-
wiedzáli / Ani dáć chcą / oprocz Rzecznika swego. Spec. Saxo. lib. j. art. ix. glo.
Cz. w też w słowie Rzecznik.

Jeśliby dwa zárázem sprawy swe wszczynáli będzie
ná woley Sędziego / ktorego z nich pierwey będzie chciał słuchać / wyiá-
by ktory z nich pierwszości zácząć sprawy swey dowiedzieć mogł. Spec
lib. j. art. lxj. Tex.

A Do spr

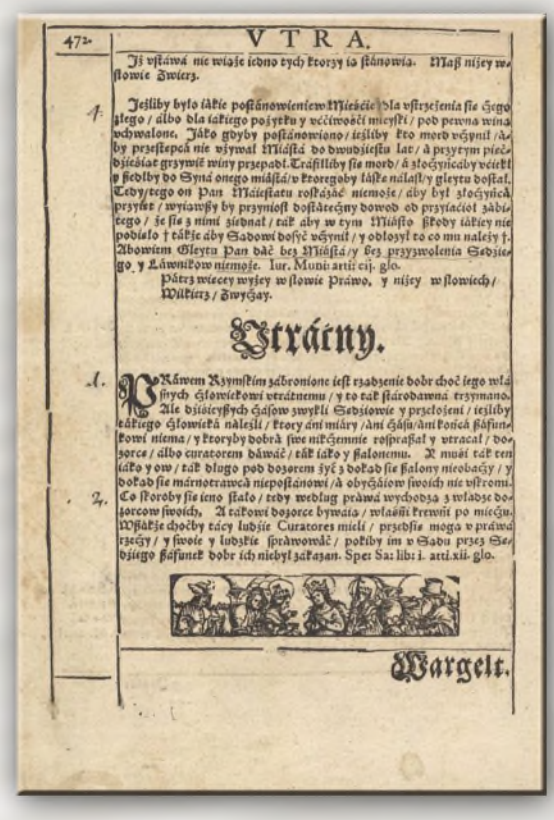

472 VTRA.

Ji vstáwá nie wiąże iedno tych ktorzy ią stánowią. Maß niżey w słowie Zwierz.

1. Jeśliby było iákie postánowienie w Mieście / dla vstrzeżenia się czego złego / álbo dla iákiego pożytku y vczciwości mieyscá / pod pewną winą vchwalone. Jáko gdyby postánowiono / ieśliby kto mord vczynił / áby przestępcá nie vżywał Miástá do dwudziestu lat / á przytym pięćdziesiąt grzywien winy przepadł. Tráfiłliby się mord / á złoczyńcáby vciekł y siedłby do Syná onego miástá / w ktoregoby łáskę nálazł / y gleytu dostał. Tedy / tego on Pan Máiestatu rostrząść niemoże / áby był złoczyńcá przyiąt / wyiawszy by przyniosł dostátecżny dowod od przyiaciół zábiętego / że się z nimi ziednał / ták áby w tym Miástó szkody iákiey nie podiáło † ták że áby Sądowi dosyć vczynił / y odpłysył to co mu należy †. Abowiem Gleytu Pan dáć bez Miástá / y bez przyzwolenia Sędziego y Láwników niemoże. Iur. Muni. artic. cij. glo.

Pátrz więcey wyżey w słowie Práwo, y niżey w słowiech / Wilkierz / Zwyczay.

Vtrátny.

1. VRáwem Rzymskim zábronione iest rządzenie dobr choć iego wlá-
snych człowiekowi vtrátnemu / y to ták stárodawná trzymano.
Ale dzisieyszych czásow zwykli Sędziowie y przełożeni / ieśliby
iákiego człowieká nálezli / ktory ani miáry / ani czásu / ani końcá sfáżu-
kowi niema / y ktoryby dobrá swe nikczemnie rozprászał y vtracał / do-
zorce / álbo curatorem dáwáć / ták iáko y sfalonemu. A muśi ták ten
iáko y ow / ták długo pod dozorem żyć z dokad się sfalony nieobáczy / y
dokad się márnotrawcá niepostánowi / á obyczáiow swoich nie vskromi.
2. Co skoroby się ieno stáło / tedy według práwá wychodzą z władzę do-
zorcow swoich. A ták owi dozorce bywáią / własni krewni po mieczu.
Wszákże choćby tácy ludzie Curatores mieli / przedsię mogą v práwá
rzeczy / y swoie y ludzkie sprawowáć / pokiby im v Sądu przez Sę-
dziego sfáżnek dobr ich niebył zákazan. Spec Sa: lib: i. artic. xii. glo.

Wargelt.

Szczerbic Paweł, Speculum Saxonum Albo Prawo Saskie y Maydeburskie: porządkiem obiecadła z Lacińskich y Niemieckich exemplarzow zebrane, a na Polski ięzyk z pilnością y wiernie przełożone przez Pawła Szerbicza..., W Poznaniu: W Drukarniey Jana Wolraba..., 1610

Swoje walory po konserwacji odzyskało dzieło - wydane w Utrechcie w 1685 r. - *De Rebus Alexandri Magni* autorstwa **Kwintusa Kurcjusza Rufusa**, ucznia szkół retorycznych, żyjącego w I w. n.e. Słynna wyprawa Aleksandra Macedońskiego oraz sama postać wodza były idealnym tematem dla historiografów. Ze względu na to, że z licznych opracowań wyprawy Aleksandra zachowały się tylko fragmenty, cytaty i wzmianki, tak ważne jest dzieło Rufusa. Sam autor *Historii Aleksandra Wielkiego* określił swoje dzieło jako przekład, ponadto podkreślał, że zebrał wszystko, co się zachowało. Książka jest pięknie wydana, a w tekście znajdują się całostronicowe grafiki wykonane w technice akwaforty, sygnowane: "Joh. van den Avele fecit".

Rufus, Curtius Quintus - De Rebus Alexandri Magni: Cum Commentario perpetuo & Indice absolutissimo...; Quibus accedunt Mottevayeri de Curtio Dissertatio: Freinshemii Supplementa: Figurae ex Veterum Monumentis ad historiam, Ultrajecti: Apud Franciscum Halma, 1685

Wśród druków z XVIII wieku, poddanych konserwacji, są dzieła religijne, w tym *Nuptiae Agni, Gody Baranka Apokaliptycznego*, wydane w Krakowie w 1711 roku, a także *Syllabus Marianus Syllabarum consonantium*, wydany we Lwowie w 1717 roku. Ich autor **Antoni Węgrzynowicz** (1658-1721) nauki pobierał u dominikanów i na Akademii Krakowskiej, w 1675 roku wstąpił do zakonu reformatów, gdzie uczył braci teologii i filozofii. Był franciszkaninem, prowincjałem reformatów, kaznodzieją i pisarzem teologicznym. Węgrzynowicz miał wiele zainteresowań; zajmował się rzeźbiarstwem, rytownictwem i malarstwem.

Znany głównie historykom Kościoła i teologom, uważany był przez nich za jednego z największych znawców mariologii oraz za jednego z najlepszych kaznodziejów-literatów. Wśród pism Węgrzynowicza na szczególną uwagę zasługują jego kazania w języku polskim, efekt wieloletniej pracy kaznodziejsko-dydaktycznej. Wydawane były jako zbiory homilii poświęcone siedmiu grzechom głównym i siedmiu cnotom chrześcijańskim.

Jego duży dorobek pisarski obejmuje teksty teologiczne i dewocyjne, w tym drukowane zbiory polskojęzycznych i łacińskich kazań.

W *Syllabus Marianus* Węgrzynowicz, jako znawca mariologii, przeprowadził badania teologiczne dotyczące wszechpośrednictwa Najświętszej Maryi Panny.

Drzeworyty przedstawiające trzech drukarzy i prasę drukarską

Dzieło zachowało się w okładkach z wielobarwnego ozdobnego papieru, z odciśniętymi wzorami roślinnymi. Jego ozdobą są też drzeworyty z przedstawieniem prasy drukarskiej, trzema drukarzami. Natomiast *Nuptiae Agni. Gody Baranka apokaliptycznego* zawierają – w odniesieniu do Objawienia świętego Jana – cykl kazań skupionych wokół tematu apokaliptycznego wesela i jego uczestników.

Węgrzynowicz Antoni - Syllabus Marianus Syllabarum consonantium seu discursus Concionatorij, in quibus Scripturaliter, Figuraliter, Doctoraliter, Miraculose, Historice..., Leopoli: Typis S.R.M. Confraternitatis SSS. Trinitatis, 1717

Venerunt Nuptiæ Agni,

Apocalypsis 19. vers. 7.

Závvitáły Gody Báránkovve.

Z obiáwienia Ianá S. Rozdz. 19. wiersz 7.

IASNIE OSWIECONEMV.
á Mnie Wielce Mościwemu Pánu,
J. M. X. KAZIMIERZOWI
Z ŁVBNY
ŁUBIEŃSKIEMU,
Z Bożey, y Stolice Apostolskiey łáski,
BISKVPOWI KRAKOWSKIEMV,
XIAŻĘCIV SIEWIERSKIEMV, Frzeslaw. Akademij
Krakowskiey KANCLERZOWI.

IASNIE OSWIECONE MOSCIE XIAŻE,
A Mnie więkze Miłościwy Pánie y Dobraddźiciu.

Ile záśle rozumiem przyzwoitszego nie, było, Miłościwe Xiażę, nád to, iáko gdybym się był *cum præsenti opusculo meo* wygotował, *pro ipso solemni ingressu* W. X. M. *ad Cathedram suam*; iákoż tego usilnie prágnąłem. Vważáiem bowiem sobie, że *ad Spirituales Nuptias*, ktore W.

Węgrzynowicz Antoni - Nuptiae Agni, Gody Baranka Apokaliptycznego, Albo Kazania Ná Uroczyste Swiętá, Pána Iezusowe, Nayswiętszey Panny, y Swiętych Bozych, W Krakowie: w Drukárni Fránciszká Cezárego, 1711

Dawną świetność odzyskały też mszały siedemnasto- i osiemnastowieczne, wydane w Antwerpii u Plantiniana w 1673 r., w Kolonii w 1692 roku, a także we Wrocławiu: u Muffata w 1712 r. i Hilsena w 1738 roku.

Skórzane oprawy z okuciami kryją karty wypełnione nie tylko tekstem; są również nutacje, piękne drzeworytowe inicjały oraz całostronicowe miedzioryty ukazujące sceny religijne.

Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum,...in quo Missae Diecesi Wratislaviensi propriae ad majorem celebrantium commoditatem in extensor continentur, Wratislaviae: Sumptibus Ecclesiae Cathedralis Typis Caroli Friderici Hilsen, 1738

Mszał jest najważniejszą księgą liturgiczną w kościele katolickim, zawierającą teksty stałych i zmieniających się części mszy ułożonych w kalendarzowym porządku niedziel i świąt oraz teksty na uroczystości. Mszał zawiera wskazówki potrzebne do sprawowania mszy oraz dotyczące celebracji, czy też okresów roku liturgicznego. Mszały poddane konserwacji pochodzą z edycji papieża Urbana VIII (obowiązywała od 1634 roku), wcześniej występowała edycja wg korekty Klemensa VIII (od 1604 r.), a w 1570 roku papież Pius V promulgował pierwszy mszał obejmujący całość Biblii.

Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum,...in quo Missae Diecesi Wratislaviensi propriae ad majorem celebrantium commoditatem in extensor continentur, Wratislaviae: Sumptibus Ecclesiae Cathedralis Typis Caroli Friderici Hilsen, 1738

Wiele z mszałów wydawanych we Wrocławiu zdobią miedziorytowe ilustracje **Bartłomieja Strachowskiego** (zmarł w 1759 r. we Wrocławiu) - rytownika i ilustratora, tworzącego na Śląsku, seniora rodziny działającej artystycznie do 1788 roku. Strachowski na Ostrowie Tumskim założył zakład produkujący ryciny. W jego pracowni zamawiano prace z całego Śląska oraz z Rzeczypospolitej. Głównymi odbiorcami były jednak wydawnictwa wrocławskie: Kornów, Oficyna Uniwersytecka Jezuitów oraz wydawnictwa z miast śląskich. W pracowni Strachowskiego, w której pracowali również jego synowie: Florian Bartłomiej, Jan Bartłomiej i Jan Beniamin, powstało około 2 000 rycin oraz akwafort (inne źródła podają ok. 2 500 rycin i ponad 800 książek i broszur). Większość z nich to ilustracje do książek o różnorodnej tematyce.

Stylistycznie zaliczyć je można do późnego baroku i rokoka; w tym stylu wykonywali Strachowscy piękne obramowania i kartusze, w które wkomponowywali ryciny. Były to grafiki o tematyce religijnej, a wśród nich: luźne obrazki dewocyjne z wydrukowaną modlitwą na odwrocie i druki pamiątkowe wydawane z okazji koronacji cudownych obrazów, **czy też ryciny ilustrujące dzieła religijne: mszały**, modlitewniki, śpiewniki i żywoty świętych. Produkowane były masowo, zgodnie z ustalonymi przez kościół wzorami ikonograficznymi, ale odznaczały się dobrym rysunkiem i porządną techniką wykonania. Wiele z tych dzieł, powstałych w oparciu o istniejące wówczas obrazy i rzeźby kościelne o charakterze regionalnym, przedstawia dużą wartość historyczną i dokumentacyjną, głównie z uwagi na niezachowane oryginały. Dużą grupę tworzyły portrety, ukazujące postaci autorów danych publikacji, dostojników świeckich i duchownych lub osoby, którym prace były dedykowane. Szczególnymi rycinami, jakie wykonano w pracowni Strachowskiego, był cykl wizerunków Piastów śląskich zamówiony przez wydawcę Scharffena do zilustrowania dzieła Georga Thebesiusa "Liegnitzische Jahr-Bucher" (Jawor 1733), poświęconego historii władców z linii legnicko-brzeskiej.

Thebesius Georg - Liegnitzische Jahr-Bücher: Worinnen so wohl die Merckwürdigkeiten dieser Stadt, Als auch die Geschichte der Piastischen Hertzoge in Schlesien, von ihrem Anfange biß zum Ende des 16. Jahrhunderts ... Jauer: Gedruckt bey Johann Christoph Jungmannen, 1733

RĘKOPISY

Po raz pierwszy, po konserwacji światło dzienne ujrzały **manuskrypty**, które powstawały od XIV do XVIII wieku. Konserwacji poddano 15 rękopisów, w tym trzy papierowe i dwanaście pergaminowych. Część z nich posiada zachowane fragmentarycznie lub w całości pieczęcie, które uwierzytelniały dokument. W dwóch przypadkach zachowały się puszki z pieczęciami: metalowa i drewniana. Do niektórych dokumentów przytwierdzone są pergaminowe paski lub sznurki, na których niegdyś zawieszone były pieczęcie. Rękopisy spisane zostały po łacinie, czesku, niemiecku i francusku. Najstarszy z nich pochodzi z 1372 roku. Najpóźniej, bo w latach 1737-1740 powstał pięknie ilustrowany traktat poświęcony Habsburgom.

11.02.1446 r. został spisany po łacinie dokument pergaminowy, w którym *Sąd ławniczy w Krapkowicach potwierdza ufundowanie przez Małgorzatę ogrodu na rzecz uposażenia ołtarza Trzech Krzyży w kościele w Krapkowicach.*
Potwierdzenie fundacji Margarethy, matki pani Laskowskiej, która podarowała ogród poza miastem na rzecz altarysty Nicolausa Augustini (*Nicolaus Augustini altarista altaris Omnium Sanctorum*) i jego następców mających odprawiać msze przy ołtarzu Wszystkich Świętych [na verso dokumentu dopisano: Trzech Króli], znajdującym się w kaplicy naprzeciw małego wejścia do kościoła parafialnego.

Ufundowanie ogrodu na rzecz uposazenia ołtarza Trzech Krzyży w kosciele w Krapkowicach

Altarysta miał obowiązek raz na kwartał, czyli cztery razy do roku, w jeden poniedziałek modlić się, a potem odprawiać msze za zmarłych, również w Wielki Piątek. Ponadto był zobowiązany dostarczyć z ogrodu 1/2 funta (250 gramów) wosku na świecę paschalną do kościoła parafialnego. Sąd miejski, któremu została przedłożona fundacja, miał następujący skład: Jakub Boczko, zastępca wójta (*Jacobus Boczko viceadvocatus in Crappicz*), ławnicy: Laurencius Bossko, Christophorus Faber (Kowal), Bartko Rotifex (Kołodziej), Hanusch Sutor (Szewc), Jacobus Mrozek, Johannes Wartala, Martinus Orenda.

W dokumencie pergaminowym, wystawionym 1.10.1487 r. spisanym po łacinie, książęta opolscy - Jan i Mikołaj II potwierdzają istnienie domu altarystów w Krapkowicach przy kościele św. Jerzego i św. Wojciecha oraz zwalniają go z wszelkich podatków. Dom wybudował proboszcz Simon Kochlowsky z Otmętu, przy ulicy prowadzącej w stronę Bramy Głogóweckiej. Dom ten przeznaczony był do zamieszkania przez altarystów kościoła szpitalnego, przylegał do muru miejskiego. Przez plikę dokumentu przewieszone są dwa pergaminowe paski, będące pozostałością po dwóch niezachowanych pieczęciach książęcych.

Potwierdzenie istnienia domu i zwolnienie go z wszelkich podatków.

W 1569 roku w kancelarii księcia Wacława cieszyńskiego po czesku spisano przywilej nadający miastu Strumień prawo do pobierania myta od przejeżdżających przez miasto ludzi, wozów i bydła. Ten pergaminowy dokument uwierzytelnia pieczęć wyciśnięta w czerwonym wosku, umieszczona w woskowej misie pieczętnej.

Wacław, książę cieszynski nadaje miastu Strumień przywilej pobierania myta od przejeżdżających przez miasto ludzi, wozów i bydła.

KARTOGRAFIA

Atlas Silesiae Ducatus - legenda na jednej z map

Konserwacji poddano też **Atlas Silesiae Ducatus**, wydany w Norymberdze w 1750 roku, w którym znalazło się 20 miedziorytowych map, w tym 4 ogólne i 16 map księstw śląskich z pięknymi kartuszami, a także rękopiśmienną, rozkładaną mapą księstwa kłodzkiego. W roku 1720 do prac związanych z przygotowaniem pierwszego urzędowego kartograficznego zdjęcia Śląska przystąpił, z rozkazu cesarskiego, Johann Christoph Müller. Ze względu na niesprzyjające okoliczności prace te zostały zakończone dopiero po trzydziestu latach. Całość przedsięwzięcia - pomiary terenowe, opracowania kartograficzne i druk - sfinansowały władze urzędowe (Konwent Śląski i Wyższy Urząd Skarbowy).

Rok po rozpoczęciu prac zmarł Müller, a w 1722 r. odpowiedzialność za projekt przejął porucznik wojsk saperskich Johann Wolfgang Wieland (zm. 1736 r.). Wieland pomiędzy wrześniem 1722 a końcem roku 1726 stopniowo skartografował poszczególne księstwa na zachodzie Śląska (regiony: ziębicki, nyski, świdnicki, jaworzyński, żagański, głogowski, legnicki i oławski).

Trudniejsze, pod względem terenowym, prace we wschodniej części Śląska zostały ukończone jesienią 1732 roku, kiedy to powstały finalne wersje opisów regionów: wrocławskiego, oleśnickiego, brzeskiego, opolskiego, raciborskiego, cieszyńskiego, opawskiego i krnowskiego.

Kolejne problemy spowodowane były przeciągającymi się rewizjami, za które odpowiadał porucznik Matthaus Schubarth. W efekcie prace nad mapami przedłużyły się o dalszych 8 lat, jednak i wówczas nie można było przystąpić do druku całości, ponieważ gotowe były zaledwie dwie z szesnastu map. Problemem były też przeciągające się wojny śląskie (w 1742 roku Schubarth przeszedł na służbę pruską).

Ostatecznie prace, zlecone przez cesarza austriackiego Karola VI, finalizował król pruski, który w 1750 roku wydał firmie Homanna pozwolenie na druk nowych map Śląska. Firma Spadkobierców Homanna w Norymberdze przystąpiła do prac nad wydaniem kompletnego atlasu 20 map w roku 1752 (choć w adresie wydawniczym na stronie tytułowej podana jest data 1750 r.). Pominięto przy tym proces rewizji niektórych map, o który wnioskował Schubarth. Stąd, w tytule niektórych map nie ma wzmianki o rewizji, a tym samym nie ma też nazwiska Schubartha, są za to przestarzałe mapy. Tak jest m.in. w przypadku mapy księstwa opolskiego. Schubarth - podczas rewizji terenowej księstwa opolskiego w 1740 roku, a więc 10 lat po zakończeniu prac przez Wielanda - znalazł 749 błędów, z czego 87 powstało w trakcie przygotowywania sztychu mapy, natomiast 662 stwierdzono podczas superrewizji.

Atlas składa się z **4 map ogólnych**, w tym dwóch map przeglądowych Dolnego Śląska i Śląska Górnego, które wykonał matematyk Johann Hase. Na podstawie jego opracowań astronom Thobias Mayer sporządził mapę przeglądową całego Śląska wraz z indeksem znajdujących się na niej miejscowości (indeks odciśnięty został z osobnej płyty). Czwarta mapa, autorstwa znanego na Śląsku reformatora szkolnictwa - Ignatiusa Felbigera, opata klasztoru augustianów w Żaganiu, ukazywała kościelny podział administracyjny Diecezji Wrocławskiej na 4 archidiakonaty, obok mapy zamieszczono alfabetyczny wykaz parafii śląskich.

Kartusze map przeglądowych ozdobione są motywami heraldycznymi, natomiast na kartuszu mapy Diecezji Wrocławskiej zamieszczono ikonograficzne odniesienia do historii Śląska. Na tle panoramy Raciborza ukazano scenę historyczną nawiązującą do pojednania biskupa wrocławskiego Tomasza II i księcia wrocławskiego Henryka IV Probusa. Wydarzenie to miało miejsce w 1288 r. na przedpolu Raciborza, przed namiotem księcia. Na czele duchownych stoi biskup, któremu książę wręcza zwój, symbolizujący tzw. wielki przywilej, sankcjonujący przyznanie biskupom wrocławskim pełni władzy na terenie ziem biskupstwa.

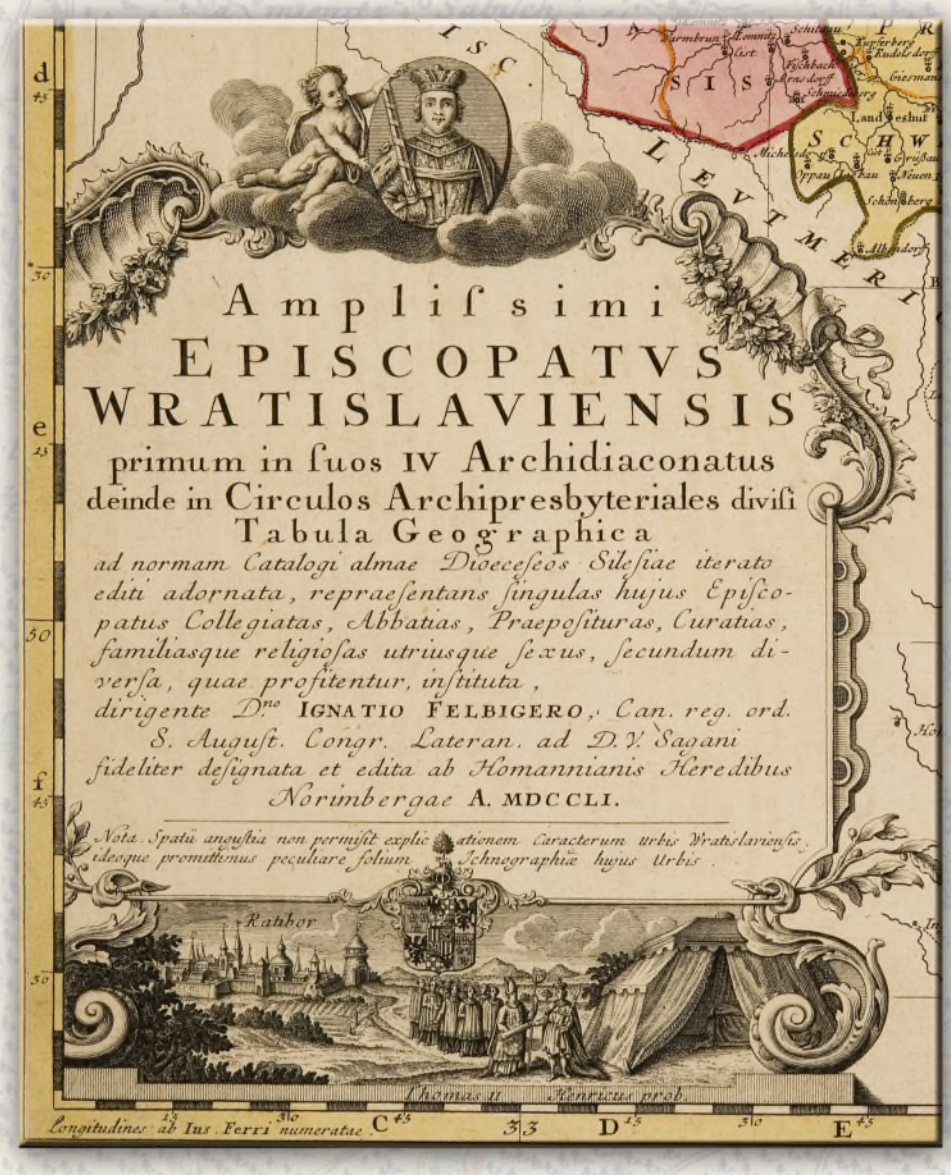

Kartusz mapy Diecezji Wrocławskiej

Jest też 16 map poszczególnych księstw śląskich.

Każdą mapę zdobią kartusze, zwieńczone herbem danego księstwa, zawierające tytuły i legendy. Z uwagi na sceny z życia codziennego mieszkańców danego księstwa, okalające każdy kartusz, stanowią one cenne źródło do badań ikonografii XVIII wieku.

Mapa księstwa opolskiego

Jest to pierwsza mapa księstwa opolskiego. W prawym górnym rogu umieszczono kartusz - ujęty w woluty, esownice, muszle - nad którym znajduje się herb księstwa (orzeł piastowski na tarczy, nakryty mitrą, ozdobiony ulistnieniem). Po obu jego bokach znajdują się dwa putta; jedno przędzie na kądzieli, drugie trzyma zwój przędzy. U dołu kartusza widoczne są: pęk kwiatów i owoców, snopki żyta, scenki połowu ryb oraz układania drewna na wozie.

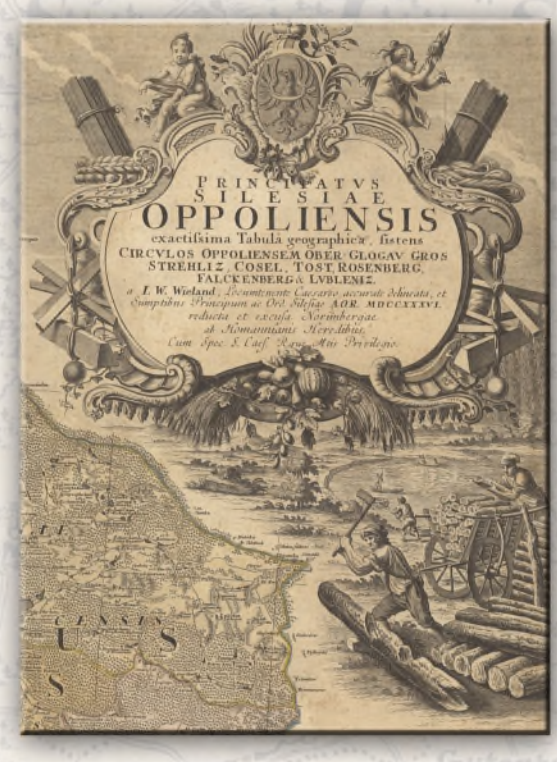

Kartusze z mapy księstwa opolskiego

Na górze mapy w lewym rogu znajduje się drugi kartusz, ozdobiony elementami floralnymi, zwieńczony główkami puttów, które wydmuchują powietrze. W kartuszu umieszczono legendę *Characterum Explicatio* z objaśnieniem znaków, występujących na mapie. Są to między innymi sygnatury miast, miasteczek, klasztorów, kaplic, pałaców, wsi z kościołami, cegielni, wiatraków, młynów. W księstwie opolskim było 28 miast, 12 klasztorów, 776 wsi.

Fragment kartusza z mapy księstwa opolskiego

Do Atlasu dodano rękopiśmienną mapę hrabstwa kłodzkiego, wykonaną w 1744 r. przez G. L. Schirmeistera, format 130x84 cm, skala ok. 1 : 90 000, mapa zorientowana jest na zachód.

Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae, pomimo braków (małe i różne podziałki, błędy w topografii) był wielkim osiągnięciem w dziedzinie kartografii śląskiej, a co ważne - był ogólnie dostępny. Wprowadzono w nim nowy sposób ukazywania ukształtowania pionowego terenu, tzw. metodą kreskową. Atlas dostarcza również wiadomości o gospodarce śląskiej i nazewnictwie regionu. Nazwy miejscowości podano w języku polskim i niemieckim.

Atlas zachował się w złym stanie. Wszystkie karty oraz wyklejki były silnie zabrudzone, z dużą ilościa plam foksingowych i ciemnych przebarwień na krawędziach, jak również plam od kleju. Plamy foksingowe pokrywały też płócienne dublaże. Niektóre mapy były bardziej zniszczone i zabrudzone, co świadczy o ich częstszym użytkowaniu i narażaniu na działanie światła. Wszystkie mapy w przeszłości poddawane były reperacjom w postaci podklejeń, które w efekcie mocno zdeformowały karty. Mapy miały uszkodzenia mechaniczne w postaci przetarć, zagięć oraz zmechacenia papieru wokół krawędzi i grzbietu, występowały też ubytki papieru. Grzbiet atlasu był spękany, pozbawiony skóry, a oklejająca go gazeta wyprodukowana została z kwaśnego papieru. Tekturowe okładki były lekko wygięte i rozwartstwione w narożnikach i na krawędziach, natomiast pokrywająca je skóra posiadała wiele uszkodzeń wraz z przetarciami do mizdry.

W komorze próżniowej przeprowadzono dezynfekcję atlasu tlenkiem etylenu. Największym problemem przy konserwacji był brak odporności warstwy malarskiej na rozpuszczalniki organiczne, jak również brak odporności kolorów na wodę. Karty czyszczone były mechanicznie przy zastosowaniu gumek lateksowych Wallmaster, gumek bezsiarkowych o różnym stopniu ścieralności i gumki elektrycznej.

Przy użyciu kompresów z gęstej metylocelulozy usuwano rozległe podklejenia z papieru maszynowego oraz mniejsze reperacje. Równiez płócienne dublaże i grubą warstwę kleju glutynowego zdejmowano po uprzednim zwilżeniu kompresami z gęstej metylocelulozy.

Atlas Silesiae Ducatus – w trakcie konserwacji

ZABYTKOWE GRAFIKI

Spalenie zwoju Jeremiasza, miedzioryt
ryt. Christoph Weigel według Jana Luykena
Norymberga 1712 r.

Po konserwacji swoje walory odzyskały też grafiki - wykonane w technice miedziorytu, akwaforty i litografii - o różnej tematyce. Biblijny cykl, według wzorów Jana Luykena (1649-1712) i Caspara Luykena (1672-1708), a także Francesco Antonio Meloniego (1676-1713), utrwalony został na płytach miedzianych przez Christopha Weigla (1654-1725) i wydany przez niego w Norymberdze w latach 1708 i 1712 jako *Historiae celebriores Veteris Testamenti iconibus repræsentatae: et ad excitandas bonas meditationes selectis epigrammatibus in lucem.* Pod każdą z 9. grafik znajduje się tekst w języku łacińskim i niemieckim (przypisywany Samuelowi Faberowi), opisujący przedstawienie wraz z podaniem wersetów w Biblijnej Księdze.

Wśród grafik o tematyce biblijnej wyróżnia się *Triumf Dawida*, efektowny miedzioryt ukazujący Dawida kroczącego po Jerozolimie z głową pokonanego Goliata, filistyńskiego olbrzyma.

Twórcy tego graficznego dzieła należeli do najwybitniejszych artystów swoich czasów. Simon Jean Francois Ravenet (1706-1774), urodzony w Paryżu francuski rytownik, uczył się miedziorytu i akwaforty w szkole, którą prowadził Jacques Philippe Le Bas. Pod okiem nauczyciela kopiował prace sławnych mistrzów. W 1743 r. przybył do Londynu, gdzie asystował samemu Williamowi Hogarthowi, a już w 1750 r. założył tu szkołę rytowniczą. W 1770 roku, jako jeden z sześciu rytowników, został członkiem Królewskiej Akademii Sztuki.

Triumf Dawida wykonał Ravenet według obrazu Nicolasa Poussina (1594-1665), francuskiego mistrza, zaliczanego do najwybitniejszych malarzy barokowych. W 1623 r. Poussin wyjechał do Włoch, gdzie przebywał w kręgu artystów i kolekcjonerów zainteresowanych antykiem. Poussin malował obrazy o tematyce mitologicznej, historycznej i biblijnej, w tym Triumf Dawida w latach 1628-1631. Malarz cieszył się wielką sławą, obrazy zamawiał u niego m.in. kardynał Richelieu. Rycina Triumf Dawida wydana została w Londynie w 1776 r. przez Johna Boydlla (1719-1804), jednego z największych angielskich wydawców, kolekcjonerów i marszandów, który importował dzieła francuskie, sam też znany był jako miedziorytnik reprodukujący obrazy sławnych mistrzów.

Triumf Dawida, miedzioryt
ryt. Simon Francois Ravenet według obrazu Nicolasa Poussin
Londyn, 1776 r.

Wśród grafik po konserwacji są również miedzioryty ukazujące dzieła rzeźbiarzy antycznych, w tym: Jupiter z boginiami według greckiego fryzu ukazującego Zeusa z Herą i Afrodytą, *Venus z Arles*, *Apollo Kitarodos*, *Atena z Velletri*, *Ceres*, *Leukotea*, *Germanik* oraz *Umierający Gal*. *Umierający Gal* to jedna z najbardziej znanych rzeźb okresu hellenistycznego. Była częścią monumentalnej grupy figur, która zdobiła pomnik zwycięstwa ustawiony w Pergamonie, upamiętniający triumf króla Attalosa I nad celtyckimi Galatami. W większości oryginały greckich i hellenistycznych rzeźb nie dotrwały do naszych czasów; znamy tylko ich rzymskie kopie z marmuru. Owe kopie często służyły jako wzór dla rytowników. Prezentowane po konserwacji miedzioryty, przypominające dzieła antycznych rzeźbiarzy, pochodzą z IV tomu francuskiej publikacji *Le Musee francais, recueil complet des tableaux, statues et bas-reliefs, qui composent la Collection nationale; avec l'explication des sujets, et des discours historiques sur la peinture, la sculpture et la gravure* (Muzeum Francuskie, kompletna kolekcja obrazów, rzeźb, płaskorzeźb, które tworzą kolekcję narodową; wraz z wyjaśnieniem tematów i historycznych dyskursów na temat malarstwa, rzeźby i rytownictwa) wydanej w Paryżu w 1809 roku.

Venus z Arles

Grafiki zabytkowe, poddane konserwacji, nadal zachwycają swoim nieprzemijającym pięknem. Przywołują minione epoki i twórców, którzy na matrycach miedzianych, stalowych i kamiennych utrwalali obrazy znanych malarzy i rzeźbiarzy. Dzięki żmudnej pracy rytowników powstawały dzieła graficzne, docierające do kolekcjonerów w całej Europie. Obecnie przechowywane są w prywatnych kolekcjach, muzeach i bibliotekach.

Poddanie konserwacji zbiorów: starodruków, rękopisów, map z Atlasu Śląska oraz grafik pozwoliło przywrócić tym cennym i często unikatowym obiektom ich walory użytkowe i estetyczne. Jednocześnie realizacja całego projektu przyczynia się do popularyzacji wielokulturowego dorobku piśmiennictwa i ikonografii, zgromadzonego przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną w Opolu. Po konserwacji udostępniane są zbiory, które do tej pory, z uwagi na stan zachowania, nie były pokazywane na wystawach, nie mogli z nich też korzystać czytelnicy, studenci i naukowcy różnych dziedzin. Zakonserwowane zbiory, już w wersji cyfrowej, dostępne są w Opolskiej Bibliotece Cyfrowej.

Dzięki realizacji projektu w zakresie prac mających na celu remont elewacji i odwodnienie terenu wokół Zamku, zwiększyła się atrakcyjność samego Zamku w Rogowie, w którym godnie są przechowywane najstarsze i najcenniejsze zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu.

Zamek w Rogowie Opolskim - stan obecny, fot. Damian Drzazga

Zamek w Rogowie Opolskim - stan obecny, fot. Damian Drzazga

Fundusze Europejskie
Program Regionalny

OPOLSKIE

Unia Europejska
Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. E. Smołki w Opolu

INSTYTUCJA KULTURY Samorządu Województwa Opolskiego

Zadanie jest współfinansowane z budżetu Województwa Opolskiego

Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum,...in quo Missae Diecesi Wratislaviensi propriae ad majorem celebrantium commoditatem in extensor continentur,
Wratislaviae: sumptibus Ecclesiae Cathedralis, Typis Caroli Friderici Hilsen, 1738

Missale Romanum, 1738 - stan przed i po konserwacji

Stan oprawy był zły i niestabilny, większość oryginalnych materiałów i elementów zachowała się. Skóra, którą zaciągnięta jest oprawa, posiadała ubytki i typowe zniszczenia. Ubytki skóry oraz desek okładkowych występowały w okolicach narożników oraz zwięzów. Powstały wskutek naturalnego wytarcia, a także z powodu niefachowych napraw, wykonanych w przeszłości. Wokół krawędzi obiektu występowały duże ubytki skóry w miejscach, w których najczęściej księga była chwytana podczas czytania oraz przenoszenia. Nie zachowały się kapitałki. Poza ubytkami, na skórze występowały załamania i przetarcia powierzchni lica. Obie deski okładkowe były w dużym stopniu uszkodzone z powodu wtórne zastosowanych żelaznych gwoździ, które skorodowały wewnątrz struktury drewna, powodując jego degradację.

Na skórze oraz drewnianych okładkach widoczne były ślady żerowania owadów. Ponadto skóra była przesuszona i zdeformowana w wyniku nieumiejętnego stosowania substancji klejących przy uzupełnianiu ubytków w przeszłości. Szycie bloku zachowało się w stanie dobrym, było stabilne. Karty bloku, z wyjątkiem wyklejek, pierwszej i ostatniej składki, zachowały się w relatywnie dobrym stanie. Były jednak zabrudzone (szczególnie w partii narożników), posiadały liczne ubytki i zagięcia oraz bardzo dużo zacieków, przebarwień i plam z wosku. Karty wtórnych wyklejek były bardzo kruche, łamliwe, rozdarte, zdeformowane, z plamami oraz przebarwieniami. Karty składki przedniej posiadały zabrudzenia, przebarwienia, ubytki i deformacje. W przeszłości obiekt był przechowywany w warunkach nieodpowiednich, co naraziło go na okresowe oddziaływanie podwyższonej wilgotności i zalanie, jak również działanie owadów niszczących.

Missale Romanum, 1738 - stan w trakcie konserwacji

Missale Romanum, 1738 - stan przed i po konserwacji

Missale Romanum Ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini Restitutum, S. Pii V. Pontificis Maximi Iussu Editum, Clementis VIII. primum, dein Urbani VIII. Auctoritate Recognitum, Wratislaviae: sumptibus Joannis Georgii Muffat Bibliopolae Brunensis in Moraviae Literis Antverpiensibus, 1712

Missale Romanum, 1712 - stan w trakcie konserwacji

Lico skóry było bardzo silnie spękane i przetarte, z uwidocznionym kolorem pierwotnym. Na krawędziach desek okładek widoczne były rozdarcia z ubytkami. Krawędzie okładek były wtórnie łatane skórą o podobnym kolorze, lecz innego rodzaju. Zachowały się guzy metalowe, które wzmacniały mocowanie zapinek. Zapinki, także wykonane wtórnie, ze skóry innej niż ta użyta do oprawy, nie zachowały się. Na wyklejkach widoczny był nalot spowodowany działalnością mikro-organizmów. Oprawa została oderwana od bloku książki, którego szycie w wielu miejscach było mocno poluzowane. Wiele grzbietów składek uległo zniszczeniu. Wysunięte z bloku karty i składki były bardzo zabrudzone i zniszczone w obrębie krawędzi. W środkowej części bloku ubytki zostały niegdyś podklejone łatami z papieru czerpanego. Na dużej części kart zachowały się ślady żerowania owadów w postaci wydrążonych kanałów w papierze. Karty w całym bloku były mocno zniekształcone. Karty o numerach stron 285-291, posiadające wtórnie dodane rejestry, były mocno zabrudzone, ponadto pokryte dużą ilością wtórnych uzupełnień. Na końcu starodruku znajdowały się luźno dodane 4 rękopiśmienne karty (mocno zabrudzone i uszkodzone).

Missale Romanum, 1712 - stan przed konserwacją

Postanowiono, że wtórne naprawy - zarówno te na oprawie, jak i w bloku -zostaną usunięte. Zdjęto ciemną brązową skórę, znajdującą się pod białą skóra zabarwioną na czarno ze złotymi tłoczeniami, która deformowała wierzchnią skórę. Odłączone zostały mosiężne, krzywo zamontowane guzy, a także pozostałości po zapięciach skórzanych. Elementy odłączone umieszczono w pudle, w którym przechowywana jest księga po konserwacji.

Missale Romanum, 1712 - stan po konserwacji, finaliki

Makowski Simon
Pars Hiemalis Concionum pro Festivitatibus Christi B. Virginis et Sanctorum, Cracoviae: In Officina Haeredum Francisci Cezary, 1666

Oprawa pergaminowa bardzo zabrudzona, zakurzona, w wielu miejscach poprzecierana i porysowana oraz pokryta odchodami much, a także plamami w czarnym lub rdzawym kolorze. Największe zniszczenie, obejmujące znaczną część górnej okładki, powstało w wyniku postawienia na księdze rozgrzanego naczynia o okrągłym kształcie. Pergamin w tym miejscu został wgnieciony, osłabiony i przebarwiony. Brakowało także znacznej części lica pergaminu, która została oderwana podczas gwałtownego podniesienia rozgrzanego naczynia, do którego lico przywarło. Górna okładka uległa oderwaniu od bloku w wyniku pęknięcia końcówek pergaminowych zwiezów oraz pergaminu oprawy. Paski pergaminowe zostały oderwane od górnej okładki, przy czym uszkodzona została także właściwa karta wyklejkowa. Pergaminowy grzbiet oprawy był silnie odkształcony, skurczony oraz zdeformowany. Papier dublujący pergamin oprawy w obrębie grzbietu uległ odspojeniu. Był bardzo zabrudzony, osłabiony, posiadał liczne ubytki oraz rozdarcia.

Pars Hiemalis, 1666 - stan przed konserwacją

Szycie pomiędzy wieloma składkami bloku uległo pęknięciu lub osłabieniu. Górna karta wyklejkowa była zakurzona, przebarwiona i posiadała ubytki oraz rozdarcia papieru. Dolna wolna karta wyklejkowa nie zachowała się. Właściwa karta wyklejkowa oraz strona verso ostatniej karty bloku były silnie zakurzone, zabrudzone, przebarwione i pokryte plamami. Górne końcówki pergaminowych zwięzów uległy pęknięciu na linii przegubu oprawy. Zachowała się górna kapitałka oraz fragment płótna dolnej. Zachowane elementy były bardzo brudne, zdeformowane i postrzępione.

Karty bloku były zakurzone, zabrudzone w obrębie marginesów oraz bardzo silnie odkształcone. Na brzegach oraz w partii grzbietów niektórych składek występowały rozdarcia i ubytki papieru. Pierwsze karty składki posiadały w centralnej części duże plamy o intensywnym ciemnobrunatnym kolorze. Na pozostałych kartach sporadycznie występowały plamy oraz zacieki, rozdarcia, pęknięcia i zagięcia papieru powstałe podczas użytkowania obiektu. Karty jednej składki zostały uszkodzone przez owady w partii przegubu. Szycie bloku w wielu miejscach było przerwane. Obcięcia kart bloku były bardzo zakurzone, zabrudzone i przebarwione, a sam blok księgi w całości odkształcony. Deformacja pergaminu oprawy oraz pochylenie bloku spowodowały, ze oprawa nie zakrywa bloku na szerokości około 1 cm.

Pars Hiemalis, 1666 - stan przed i po konserwacji

Rychłowski Franciszek
Kazania dwoiakie na niedziele całego roku Teraz świeżo ku chwale Bożey y pospolitemu pożytkowi ludzkiemu napisane y wydane, W Krakowie: w drukarni Dziedziców Krzysztofa Scheda, 1672

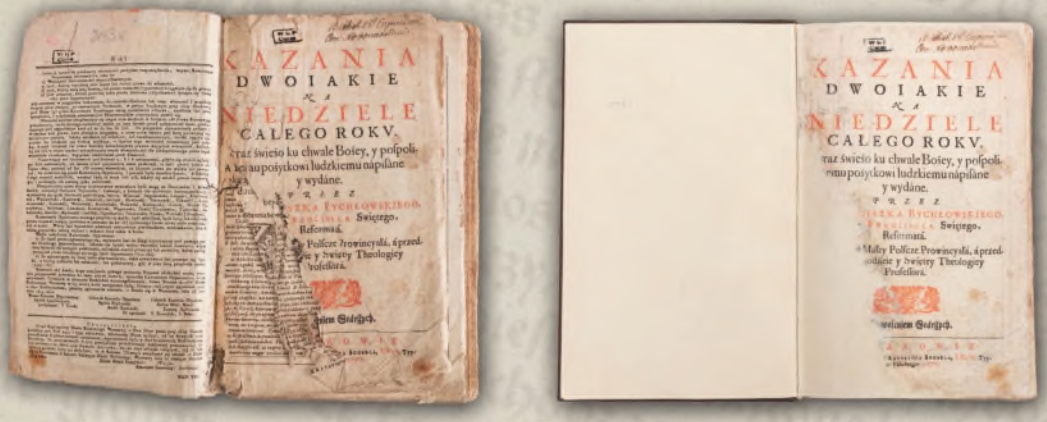

Kazania dwoiakie, 1672 - stan przed i po konserwacji

Wtórna, zbyt cienka oprawa, nieadekwatna do tak grubego i ciężkiego bloku, wystarczająco nie chroniła kart. Krawędzie były poszarpane, posiadały liczne ubytki. Niewłaściwie korzystano z księgi, co doprowadziło do powstania licznych drobnych przedarć, osłabienia narożników oraz silnego ich zabrudzenia. Nieodpowiedni sposób połączenia bloku z oprawą miał duży wpływ na powstanie zniszczeń kart początkowych i końcowych. Przechowywanie w niestabilnych warunkach wilgotnościowych oraz temperaturowych doprowadziło do zdeformowania bloku księgi, a bezpośredni kontakt z wilgocią przyczynił się do powstania zacieków. Starodruk przechowywany był niegdyś w warunkach sprzyjających żerowaniu owadów, o czym świadczą liczne drobne dziurki i korytarze.

Kazania dwoiakie, 1672 - stan przed konserwacją

Kazania dwoiakie, 1672 - stan w trakcie konserwacji

Na stronach starodruku widoczne były liczne drobne zaplamienia: tuszem, woskiem, odchodami owadów. Stan zachowania starodruku był bardzo zły. Karty zakurzone i zabrudzone, szczególnie na narożnikach, gdzie brud został wtarty w strukturę papieru. Najbrudniejsza była karta tytułowa. Kolor papieru znacznie poszarzał. Papier księgi był osłabiony, miękki i puszysty.

Thou Jacob August
Iac. Aug. Thuani Historiarum sui temporis. Opera.
Offenbachi Ysamburgicorum: Typis Conradi Nebeny, 1609

Iac. Aug. Thuani, 1609 - stan przed i po konserwacji

Skóra oprawy silnie przetarta na całej powierzchni, a na krawędziach okładki i w grzbiecie do tego stopnia, że powstały ubytki, zwłaszcza przy dolnej części przegubu przedniej okładki. Ubytek oprawy odsłonił część dolnej kapitałki, co spowodowało uszkodzenie mechaniczne i przerwanie nici. Blok książki zwarty, jednakże obiekt w przeszłości musiał być narażony na kontakt z wodą, o czym świadczą liczne zacieki oraz plamy występujące w znacznej części bloku. Kontakt z wodą oraz prawdopodobnie złe warunki klimatyczne przyczyniły się do żerowania owadów wewnątrz bloku, co spowodowało powstanie ubytków przechodzących przez cały blok księgi i jej okładki. Bardzo często ubytki występowały tuż przy grzbiecie lub przy ścięciach kart, osłabiając tym samym ich konstrukcję, jak również narażając je w przyszłości na przedarcia. Duża część kart bloku była zbrązowiała, prawdopodobnie wskutek zachodzących w papierze procesów chemicznych.

Iac. Aug. Thuani, 1609 - stan przed i w trakcie konserwacji

Cicero Marcus Tullius
Marci Tullii Ciceronis, philosophiae totius, ac facum diae Principis, de Officiis, Amicitia, Senectute
et Paradoxis, illustria monimenta; Cum diligentissima Iodoci Badii Ascensii textus explanatione.
Parrhisiis: apud Poncetum Le Preux, 1509

Marci Tullii Ciceronis, 1509 - stan po konserwacji, fragmenty kart z odrecznymi zapiskami i rysunkami

Marci Tullii Ciceronis, 1509 - stan przed i w trakcie konserwacji

Marci Tullii Ciceronis, 1509 - stan przed i po konserwacji

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej i opisowej stanu obiektu przed konserwacją.
2. Pobranie próbek do badan mikrobiologicznych.
3. Wykonanie pomiarów pH.
4. Badanie jonów żelaza Fe2+.
5. Zdemontowanie wyklejek i ich pełna konserwacja.
6. Oddzielenie bloku od oprawy.
7. Zdjęcie pergaminowych pasków z grzbietu, ich oczyszczenie oraz wyprostowanie.
8. Usuniecie kleju z grzbietu księgi.
9. Próba usunięcia deformacji bloku poprzez wypchniecie wklęsłego grzbietu.
10. Rozebranie bloku.
11. Wykonanie prób odpornościowych pieczątek i zapisków (zwłaszcza czerwonych).
12. Oczyszczenie mechaniczne kart w bloku z kurzu i zabrudzeń.
13. Ewentualne zabezpieczenie czerwonych atramentów i innych nietrwałych środków piśmienniczych.
14. Usunięcie zaplamień i zacieków.
15. Usunięcie plam rdzy.
16. Kąpiele wodne wszystkich kart.
17. Sklejenie przedarć i uzupełnienie ubytków, wzmocnienie osłabionych miejsc bibułką japońską.
18. Wzmocnienie strukturalne kart poprzez planaż metylocelulozą.
19. Zniwelowanie odkształceń powierzchniowych kart.
20. Oddanie obiektu do digitalizacji.
21. Uszycie księgi.
22. Oczyszczenie i naprawa kapitałek.
23. Montaż kapitałek.
24. Oczyszczenie oprawy z kurzu i zabrudzeń.
25. Uelastycznienie i rozciągnięcie na szerokość skóry grzbietu.
26. Uzupełnienie ubytków i sklejenie pęknięć skóry oprawy.
27. Naprawy uszkodzonych drewnianych okładzin. Poprawa klejenia przedniej deski.
28. Oczyszczenie metalowych guzów i zabezpieczenie powierzchni metalu.
29. Rekonstrukcja brakującego guza.
30. Montaż oprawy na bloku.
31. Wklejenie wyklejek.
32. Ewentualna rekonstrukcja klamer zapiec.
33. Wykonanie opakowania ochronnego z materiałów bezkwasowych.
34. Uzupełnienie dokumentacji fotograficznej i opisowej po konserwacji.

Marci Tullii Ciceronis, 1509 - stan w trakcie konserwacji

Marci Tullii Ciceronis, 1509 - stan po konserwacji

Chmielowski Benedykt

Nowe Ateny albo Akademia wszelkiey scyencyi pełna, na rozne tytuły, iák ná classes podzielona, mądrym dla memoryału, idiotom dla náuki, politykom dla práktyki, melancholikom dla rozrywki. erigowana Alias — O Bogu, bożkow mnostwie, słow pięknych wyborze, we Lwowie, w drukarni Pawła Iozefa Golczewskiego Iego Krolewskiey Mośći uprzywileiowanego typografa, Roku wćieloney przedwieczney mądrośći, 1745

Nowe Ateny, 1745 - stan przed i po konserwacji

Blok księgi zakurzony. Pierwsze składki (do str. 25) silnie zabrudzone; brud wniknął głęboko w strukturę papieru. Strona recto karty A pokryta miejscowo błotem. Narożniki kart zabrudzone i zatłuszczone w wyniku intensywnego użytkowania. Początkowe składki ze śladami zawilgocenia, zalania. Pierwszych 11 kart księgi zostało uszkodzonych przez mikroorgnizmy. Brak dolnej połowy pierwszej zachowanej karty. Siedem kolejnych kart księgi pokrytych było przebarwieniami po grzybach pleśniowych w kolorze różowo-szarym., co spowodowało znaczne osłabienie struktury papieru, jego degradację, bibulastość i przebarwienia. Występowały liczne niestaranne naprawy uszkodzeń mechanicznych. Miejscowo karty podklejone były fragmentami grubego papieru czerpanego, zwłaszcza na krawędziach. Na pierwszej zachowanej karcie w środkowej części po lewej stronie widoczna była rozległa brązowa plama. Drobne żółte zaplamienie w górnym zewnętrznym narożniku, biegnące przez blok. W dolnej części kart występowały żółte zacieki. Obcięcia księgi były silnie zabrudzone. Występowały rozległe ciemnobrązowe zaplamienia na górnym obcięciu bloku.

Nowe Ateny, 1745 - stan w trakcie konserwacji

W przegubach kart były zanieczyszczenia. Tekst księgi został miejscowo przycięty wzdłuż górnego i bocznego marginesu. Brakowało niektórych kart. Część z nich została wyrwana (np. 57 – 62), o czym świadczą pozostałe fragmenty kart w grzbiecie. Końcowe karty zostały uszkodzone mechanicznie. Blok księgi zwarty, miejscowo osłabiony, pojedyncze karty wysunięte z bloku. Grzbiet miejscowo odkształcony, zapadnięty. Tekturowe okładki zdeformowane, rozwarstwione na krawędziach i w narożnikach, uszkodzone przez owady, które pozostawiły otwory w postaci korytarzy. Skóra i papier oklejkowy oprawy silnie zabrudzone, z przetarciami lica i spękaniami. Papier ze znacznymi ubytkami na krawędziach.

Kazania począwszy od Adwentu asz do Wielkieynocy inclusive, na Niedziele, Święta Zbawiciela y iego Matki. Maryi Panny.
W Krakowie: W Drukarni Mikolaia Alexandra Schedla, 1698

Kazania, 1698 - stan przed konserwacją

Starodruk pozbawiony był oprawy, zachowało się oryginalne szycie książki. Karty bloku były silnie uszkodzone (szczególnie początkowe i końcowe), ponadto mocno zakurzone i zabrudzone. Papier miękki, puszysty, z widocznymi śladami działania mikroorganizmów (plamy i wykwity w dolnej części kart). Osłabienie mechaniczne na kartach spowodowało liczne rozdarcia i ubytki wokół krawędzi i w narożnikach. Szczególnie silnie uszkodzona była tylna część bloku. Księga była wielokrotnie zalana, o czym świadczą liczne plamy i zacieki. Między stronami 679 i 680 widoczne były zabrudzenia kolorowymi pastelowymi kredkami. Wiele ubytków, w postaci wydrążonych tuneli, biegnących przez kolejne karty, spowodowała niszcząca działalność owadów.

Kazania, 1698 - stan po konserwacji

Traité généalogique de la Très Auguste Maison d'Autriche, 1785-1788

Autorem traktatu genealogicznego [illegible] Francis Kessinger [illegible] pod chodzącą genealogiczną Marii Elżbiety [illegible] [illegible] Kampichler [illegible] 1785 [illegible] Wilhelmsdorfer [illegible] [illegible] [illegible]

Marszałek Województwa Opolskiego
Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. E. Smołki w Opolu
NA CZWARTĄ NIEDZIELĘ
KAZANIE PIERWSZE
KAZANIE
NIEDZIELĘ PIĄTĄ PO TRZECH KRÓLACH

ZAŁĄCZNIKI
ROZDZIAŁ
JEDENASTY
ARTYKUŁ I.